

ШЫН

№16
(19206)

2019 чылдың
февраль 14
четверг

Хүннүн үнери — 07:57
Ажары — 17:31
Хүн дурту — 09:34

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Садар өртээ хостуг 12+

Тываның Баштыңының ажыл-херээ

ШОЛБАН КАРА-ООЛ: "ТУРА-СОРУК, ЧҮТКҮЛ, КҮЗЕЛ-БИЛЕ КЫЛГАН АЖЫЛ ХҮНДҮТКЕЛГЕ ТӨЛЕПТИГ"

Тыва Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оол ажыл-албан аайы-биле Чөөн-Хемчик кожуунга чедип, элээн каш объектилерге четкен. Чадаананың 4 дугаар школазынга орук аайы-биле кире дүшкеш, кожунунун хундүлүг хамаатызы болгаш чоргааралы, хундүткелдиг өгбө, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи, тыва эки турачы, Маадыр ие, күш-ажылдың шалып ишчизи чораан Вера Чүлдүмовна Байлактың тураскаалынга чедип, амыр-тайбың чуртталганы, ак-көк дээрни биске чаалап эккеп бергени дээш, амгы салгалдың өмүнээзинден мөгөйип, боодал чечектерни салган.

Тываның Баштыңы ол-ла хүн Чадаананың бир дугаар школазында эртип турар онза харысалгалыг хемчегге киришкен. Россияның Маадыры, камгалап сайыды, армия генералы, чаңгыс чер-чурттууус Сергей Күжүгетович Шойгу аттыг шериг-патриотчу-спортчу клубтуң ажыдышыныңда кижилер хөйү-биле чыылган. Республиканың шериг комиссариатының төлээлери, афган дайынының хоочуннары база «Дайынчы акы-дуңмалышкы» бүгү-российжи хөй-ниити организацияның Тывада салбырының кежигүннери орден-медалдарын астыпкан, байырлыг хемчегниң хундүлүг аалчылары болган. Шериг-патриотчу клубтуң ажыдышыныңга тураскаадып, ол хүн школаның 48 оолдар, уруглары республикада аныяк армейжи-

чыылганның мурнунга даңгыраан берген.

«Хундүлүг дайынчы эштерим. Бо хүн дыка харысалгалыг хүнде чыгып келген бис. Чадаананың бир дугаар школазының эр башкыларының эгелээшкини-биле хөйү хаара туткаш, боттарының күжү-биле тудуп кылып алган черинде чаңгыс чер-чурттууус Сергей Күжүгетовичиң ады-биле спортчу-патриотчу клубту ажыдып алганыңар эр хей-дир. Тура-сорук, чүткүл, күзел-биле кылган ажылыңар хундүткелге төлөптиг-дир. Кылып алган чериңер шынарлыг-дыр. Алдар-аттыг чаңгыс чер-чурттууустуң адын тыпсып алган болганда, аңаа дүүштүр ажылдаар харысалга улуг. Улуг шимчээшкин херек. Адыңар бедик болганда, бирги черден дүшпөс ужурлуг силер. Маңаа эрттирер ажыл-херектер, хемчеглер ол бедик атка дүүшкөн турар ужурлуг. Клубка хөй кижии шимчеп турар болза, маңаа чылыг, хайымныг апаар. Демниг болзувусса, күзел бар болза, чүнү-даа кылып, тудуптар шыдал чонда барын онзалап демдегледим. Улуг күрүнеде чурттап чоруур каш-ла санныг тывалар шупту шериг кижилер болуру албан звес, а тайбың амыдыралды тутчуп, ону камгалап карактаарыдык хүлээлгевис. Чуртун, черин, чонун каян-даа камгалаарыңа белен турар ужурлуг. Бодунуң оруун тып алгаш, өгбүлезин, ажы-төлүн, чонун чемгерип чоруур кижилер аравыста хөй. Оларга деңнежилиңер. Өөредилге эң кол черде турар ужурлуг. Бир звес эки өөредилгелиг, кайы-даа болза, кайнаар-даа орук ажык»

— деп, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол чагааш, клубтуң ажылыңа херек апаар дээш хүрежир хевис база спортчу дериг-херекселдер садып алырыңа сертификатты тывыскан.

Назы четпээн уруглар албан черлеринче уругларны хөйү-биле хаара тудары чурттуң национал төлөвилелиниң мурнады боттандылар бир кол кезээ болуп турар. Аңаа дүүштүр республика иштинге ажыл-херектерни чорудары чазактың ажыл-чорудулгазынга хамааржыр. Сөөлгү чылдарда республиканың кожун, суурларында назы четпээн уруглар албан черлерин тудуп, эде чаартып, оларга капиталдыг септелгелерни чоруткан. Каа-Хем кожунунун Кундустугда, Барыын-Хемчиктин Шекпээрде, найысылал Кызылдың сологай талакы дачаларында, мурнуу микрорайонунда дээш дыка хөй уруглар албан черлери ажылгалда кирген.

Бо удаада Тываның Баштыңы Чөөн-Хемчик кожунунун Чадаанада «Хээлер» уруглар садынга четкен. Шак-ла ыңдыг аттыг уруглар садынга немей туткан ийи каът оран-саваны ол эргип кезээ. Бөгүн ол бажыңны көргөш, шагда маңаа октаттыңан, бок-күзүрүмге туттурган эрги тудуг турган деп чугаалары берге. Чырык, өңүр дозулар-биле өрээлдерни дозулаан, өөредилге-методиктиг көргүзүг материалдарын аскан, ойнаар, удуур, кичээлдээр өрээлдерде чаа дериг-херекселдерни салган. Уруглар садының башкылары немей туткан оран-савазыңа 78 (Уланчызы 2-ги арында). ➡

а-чурттан дашкаар черлерге ттарының албан-хүлээлгезин едип чораан россияжилерниң дугайында сактыгышкын Хүнүн таварыштыр Россия Федерациязының Президентизиниң Сибирь федералдыг округта бүрүн эргелиг төлээзиниң байыр чедиринишкини хундүлүг эштер! Эргим эш-өөр! черге база силерниң өмүнээңерден националчы дайынчыларга чү-ин ханызыңдан байырымны чеди-р мен.

араль 15-те бис Ада-чурттан даш-черлерге дайынчы хөделииш-ре киржип тура, чижелээр арга чок тура-соруун, эрес-маадырлыг чо-юлгаш Төрөөн чуртунга бердингенин скен Россияның хамаатыларының ышкын хүнүн демдеглээр бис.

тернационалчы дайынчылар ының эрес-дидим, чаныш-сыныш айынчы соруу-биле алдаржааннар. ны даңгыраан күүседип, онаанган элгезинге ээ болуп, террорисчи, немисчи чорукка удур туржуп, удур-кчы талаларны тайбыңче албадап, ырың амы-тынын харамнанмайн, аустуң геополитиктиг эрге-ажыы туржуп турганнар.

гим эштер! Боттарының чоок ки-ин, эштерин чидирип, эглип кээ-анал чораан кижилерниң аар-ин, аарышкызын үлежип тур бис. туушкуннарның сактыгышкына-ундурбас, кайы-даа үеде ханы-келди болдурар.

пкейлиг хөй-ниити ажылын чо-дайынчы хөделиишкиннерниң чилеринге база оларның өг-инге дузалажып, аныяк-өскенге туу чаңылдарны база дайынчы амалышкы чорукту суртаалдап, чурту дээш харысалгалыг кижизидип чоруур хоочуннар ацияларыңа онза өөрүп четти-ни илереттим.

ернационалчы дайынчыларга, н төрелдеринге болгаш чоок ки-нге сеткилим ханызыңдан быжыг ылды, аас-кежикти база тайбың күзедим!

Россия Федерациязының Президентизиниң Сибирь федералдыг округта бүрүн эргелиг төлээзи С.МЕНЯЙЛО.

ЫК ЭЖИКТЕР ХҮНҮ

Тыва Республикада ИХЯ-ның ация айтырыгларының тала-мле эргелели февраль 14-17-де «Ык эжиктер хүннерин» эртти-дыңнаткан. Айтырыгларлыг атыларны Кызыл хоорайның н кудумчузунда 64 дугаар-ажында миграция албанынга п алып.

Ык эжиктер хүннеринде" ук ал-иниң специалистери РФ-тин ызының эрге-байдалын алып даштыкы чурттарның хамааты-лээп ап, эрги биле чаа хевирниң паспорттарын долдурарыңа өске-даа айтырыгларга хары-ээр. Ол ышкаш күрүне болгаш ал ачы-дузаның Чаңгыс аай пор-амы-хуунуң кабинетин ажыдып а дузалап, билдиришкиннерни нуг хевирге долдурга, чоруда-п бээр.

ШОЛБАН КАРА-ООЛ: "ТУРА-СОРУК, ЧУТКУЛ, КҮЗЕЛ-БИЛЕ КЫЛГАН АЖЫЛ ХҮНДҮТКЕЛГЕ ТӨЛЕПТИГ"

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында). уругну хүлээп алырынга белен-даа ышкаш, ынчалза-даа кылыр ажылдар ам-даа барын Тываның Баштыңы эскерген.

«Чогум ажылды быжыг холга туткаш, ажылдап эгелээн ажыл-чын кижилерниң бары-дыр, эр хейлер! Кижизидикчи башкылар чаштарны дораан хүлээп алгаш, дарый ажылдап эгелээр изиг күзел бар-даа болза, чедир кылыр ажылдар ам-даа бар-дыр. Чүге дизе бичии чаштарывысты хүлээнип алыр кол өргээвис-тир. Ажылды буу-хаа, эшкедеп кылбайн, ооң шынарынче көөрүн диледим, Ылаңгыя тудуг организациязының кылыр ажылдары ам-даа хөй-дүр. Оран-саваның артыгы талазында чартыын чедир кылып алыры күзөнчиг. Ам, ийи ай иштинде, иштики, даштыкы ажылдарны таптыг кылып алылыңар» — деп, ол чагаан.

Культура одаанда чыылган чон-биле ужуражыр мурнунда, Тываның Баштыңы Чадаана хоорайның төвүнде дыштанылга сесерлиинге база барган. 1941-1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг

лерни хөгжүдөр программаларга идепкейлиг киржип, сесерлик чоннуң дыштаныксаар чери апаар кылдыр ам-даа сайзырадып туттунарын муниципалдыг эрге-чагырга даргаларынга сүмелзэн.

Айның дөрт чаазында Мөргөн-Херел аттыг Культура бажыңыга чыылган хөй чон-биле Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Шагааның өөрүшкүзүн үлөжип четкен.

Чадаанажылар чаа чылды чаа-чаа ажыл-херектер-биле эгелээнин республика баштыңыга илеткээн. Эрткен чылын кожуунуң бот-тывынгыр коллективтери республика чергелиг конкурстар, мөөрейлерге шылгарааш, оон дашкаар черлерге Тываның адын төлөптиибиле бараалгадап, дээди шаңалдарны чаалап алган. Келир үеже салган улуг-улуг планнары боттаны бээринге идегелдиг. Ооң бир чижээ, культура оода 4D хевирге кино көөр чаа дериг-херекселди алганын өөрүшкү-биле дыңнадып, бо чоокку үеде чадаанажыларга көргүзөр киноларның рекламазын көргүскөн.

чаңчылдарның дугайында ажык чугааны чорудуп, бодаалдарын үлөшкен. Чаңчылдар таварыштыр, чаңчылдарның күжү-биле амгы салгалдар аңгы нация бооп артканын чугаалаан.

«Чаңчылдарның күжү-биле тывалар бооп арткан бис. Оларны мен чогаатпаан мен, ол дээрге өгбелерден дамчып келген бижиттинмээн хоойлу — улусчу ужура-чаңчылдарывыс, езулалдарывыс-тыр. Шагааның бүдүү айы деп чүл, арыглаашкын деп чүл, чолукшулга деп чүл? Бүдүү арыглал деп чүл? Шагааның колутказы белеткелде деп бодаар бис. Ынчангаш бүдүү үезинде шупту хемчеглеривисти эрттирип кааптар бис. А Шагаа чедип кээрге, шимчээшкннеривис оожумнап каар. Өгбелеривис ындыг эвес чораан. Өгбелеривис чаңчылдар таварыштыр чонун хаара тудуп, деткижип, демниг чораан. Чолукшулганы безин көөрге, ооң утказы дыка ханы, сеткил-хөөнүвүс чаңгызын, деткижип чоруурувусту көргүзүп турар чараш езулал. Чонувустуң чаңгыс бодаалы, бот-боттарынга хүндүткелин илереткени-биле ол чараш» — деп, ол Шагаага хамаарыштыр бодунуң бодаалын илереткен.

Угаадыглыг чугаа-соотту кылып, чоннуң салган дорт айтырыгларыга дорт харыыларны берген. Кожуунуң санитар-эпидемиологтук эмчизин Шагаан-Арыгда турумчудуп быжыглааны-биле, садик, школа кирерде, ажылга эмчи хыналдазын эртерде, сайгарлыкчы чорук ажыдарда дээн ышкаш хыналда эрттирерде, Улуг-Хем кожуунче чорууру дыка нарын апарганын дыңнаткан. Оон аңгыда кожуунуң мал эмнелгезин салбыр кылдыр эде кылып эгелээни мал ажыл-агыйлыг республикага таарышпазын бир чурттакчы дүвүрөп чугаалаан.

Ужуражылганың төнчүзүнде Афган дайыныга киржип чораан ол чер чурттуг дайынчыларга чуртунче ээп-чанып келгенинден бээр 30 чылдаанынга тураскааткан медальдарны зал долу улустуң диңмиттиг адыш часкаашкыннарының үделгези-биле тывыскан.

ТР-ниң Чазааның парлалга албаны.

дайынынга киржип чораан тыва эки турачыларга мөгейиг тураскаалга сактыышкынның минутадын кылган. Каржы-дошкун дайын чылдарында Даа кожуундан экер-эрес оолдар, кыстар дайынче айттанып, маадырлыг чоруун көргүскөн, чон «Кызыл коьшка» улуг деткимче дузазын көргүскени төөгүде балалбас арын болуп арткан. Тываның Баштыңы хоорай хүрээлелин чаагайжыдар база көдээ чер-

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол чөөн-хемчикчилерниң чедишкннерин мактап, өөрүшкүзүн үлөшкөш, бодунуң планы-биле кожуунда келгенин чугаалаан. Шагааның чараш чаңчылы — чолукшулганы кылган. Чер олуттуг, сес ак меңгилги, сарыгзымаар Хаван чылының, Шагааның дөрттүң чаазында ужуражып турар болганда, аныяктарга өөредилгекижизидилгелиг ыдык ужура-

Кыштаглаашкын — шалыпчы иш

МАЛ-МАГАН ОНЧА-МЕНДИ

Улуг-Хем кожуунда «Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» төлөвилелдиң киржикчилери кышты улуг-ла бергедээшкн чок, хүр-менди эртип турарлар. Кожуунуң мал эмчилери Начын Хойлапай, Шыңгыраа Дамдын, эмнелгениң улуг эмчизи Римма Оюн, көдээ ажыл-агый эргелелиниң кол зоотехниги Урана Монгуш малчыннарның кыштагларын кезип, кадының байдалын хынап, төрүттүнгөн чаш хураганнарны шинчилеп, доругуп өзөринге дуза кылдыр витаминнерни сыжырып турар. Хураганнар төрүттүнгөш, 3-5 айлыынга чедир шыңганнары аарып болур. Ол аарыгдан аарый бээр болза,

сөөктери быжыкпас, бут кырынга туруп шыдапас, шимчeves, шыңган эъттери күш чок, суларгай, сирилээр, кылаштааш, тендирип турар апаар.

Хураганнар чем чивестеп, аксындан чараазы төктүп, тыныштап, чыдыннаар апаар. Ооң чылдагааны — мал чеминде витаминниг болгаш минералдыг бүдүмелдер чедишпезинде. Ылаңгыя селен болгаш Е витамин четпейн ту-

рарындан хураганнар аарып, боос хойлар ара салып болур. Ынчангаш оларга хоолулуг чемни бээри күзөнчиг. Ишти-Хемде Меңги Сендиңниң өшкүлери төрүп эгелээн. Олар өшкүлериң сүдү эвээш болганындан анайларын эмискиптер турар.

Саяна ХОВАЛЫГ.
Улуг-Хем кожуун.

Ада-чурт камгалакчызының хү

БИР ЧУРУКТУҢ ТӨӨГҮЗ

«Комбат» деп чараш аттыг фото-чурук XX чүс чылдың төөгүзүнде кирген. Ону 1942 чылда совет фотокорреспондент Макс Владимирович Альперт дайын шөлүңгө согур душ бооп тырттырып алган.

Бедик сүлделиг, коргуш чок, эрес-дидим дайынчының артында — Төрзэн чурту, мурнунда — чүгле тиелелге! Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде бо чурукту тускай плакаттар кылдыр парлап үндүргөш, фронтунуң шупту булуңнарынче тарадып турган. Чүге дээрге бөдүүн шериг кижиниң омур-хевир сорунзалыг, чүткүлдүг быжыг тура-соруу бүгү чуртту тиелелгеже кыйгырган дег сагындырар. Тиелелге соонда-даа ону делегейниң бүгү чурттарының янзы-бүрү солун-сеткүүлдеринге парлап турган.

Скульптор М.И. Чумак, архитекторлар Т. Довженко, В. Тищенко «Комбат» чурукту дөзевилеп, ону тырттырган черинге, Славяносербск суурнуң чоогунда шынаа аразында бедигээшке улуг тураскаалды 1980 чылда тудуп кылган. Амгы үеде ол Луганск Улус Республиканың дөвискээри апарган. «Комбаттың» чуруун ССРЭ-ниң мөңгүн холуксаалыг көпөөктерге хептеп, шериглерниң хол шагының иштинге-даа чуруп турган.

Ат-сураглыг чуруктуң төөгүзү мырыңай тывызык болган. Дайынчының ат-сывын үжен чылдар дургузунда кым-даа билбес турган. Тулчуушкун үезинде дайынчының сагыш-сеткилиниң эң нечидиг өйүн көргүскөн чуруктуң дугайында фотограф Макс Альперт 1970 чылда мынчаар сактып чугаалаан: — Офицерниң фамилиязын безин бижип четтикпейн барган мен. Ынчан изиг тулчуушкун үези турду. Чүвениң уг-шин арай боорда билип турдум. Камгалал шугумундан ырак эвес черге онгу тып алгаш, аңаа олур мен. Фашистер психиктиг халдаашкынын эгелээни ол. Канчангаш-ла көрүптеримге, мээң мурнумда бир офицер хөндүрүлдүр турупкан тур, а оон артында шериглер бар. Тырттырып четтигиптим. Ооң соонда чазылган снарядтың чаштанчызындан телеобъективим бусту берген. Ол кадрны чырык көрүп каапкан деп бодаан мен. Пленканы чүгдүргөш, көрүптеримге, ол дыка шынарлыг чурук болган. Ол чурукту чүге комбат деп а-

кааным ол? Тырттырып соонда, «Комбат өлүрт медээ дораан тарай хон Ынчангаш комбат ол бо деп билип алдым. Ооң соон айтырып алыр деп мени штабче келдирти-

Дайынчының адын дырынга «Комсомольск да» болгаш өске-да солуннарның журнал үлүг-хуузу кириген. Чмаадыры — 4-кү чада дивизиязының 220-ги пар бир ротазының биче п Алексей Гордеевич Ер болган.

1987 чылда «Наука» сеткүүлү ол тулчуушкунга турган санвзводтуң дайы майор Александр Мака сактыышкынын бижээн: «тер хыы ханмайн, хал турган. Балыгланган, өлжилер дыка хөй болган. Ивуста кижилер саны элээн э берген. Дайынчының он-даашкынын ойтур шаап турган бис. Ворошилово чедир үжен километр а Хүннү бадыр демисешке Ротаның командири улу тенант Петренко балыг Фашистер бомбалаашкын артиллерия боолаашкын база катап халдап кири Оон политрук Ерменко: соом-биле! Ада-чурт дээр рунгаар!» — деп команда ротаны баштап алгаш да нарга удур халдап кирипке халдаашкынга дайынчы шаап шыдапкан бис, ынча даа политрук чок болган».

Делегейниң төөгүзүңгө салдар чедирген фото-чартарны тып, шилип илер сорулгалыг тускай төлөвил американың «Тайм» сеткүүлү кылган. Олар бир дугаар то-чурукту тырттырган! 1826 чылдан эгелээш, 1 чылга чедир фото-чурукта чыып, бүдүн делегейниң сеткүүлдериниң редакциярында дыңнадып, музейлер фото-чуруктарны чыып алт эксперттерниң дузазы-100 чурукту шилип алган. Ч бүрүзүнүн төөгүзүн тайыллап, делегейге кандыг наа айтырыгны ииштирилээр ол чурук дузалыг болганын бижээн. Оларның бирээ бистиң бичии үеден билир «Комбат» деп чурук.

Рада ДЕМ

Росгвардияның Лицензия-чөпшээрелдиге төвүнүн 50 чылынга

БОО ЭДИЛЭЭРИ — ХАРЫЫСАЛГА

Россияга революция мурнунда хамаатыларның боо-чөпшээрел эдилээрин чүгле генерал-губернаторлар шиитпирлеп, тускай чөпшээрелге ат салыр турган. Күрүнениң талазындан чыгып хайгаарал чогуңдан хамааты дайынының соонда онунуң холунда хөй боо-чөпсек артканын барымдаалааш, штики херектерниң улус комиссариатынга (НКВД) аңгы илдисти ажыдып, боо-монгу эдилээрин чурумчуткан. Оонда ук ажылды Россияның Иштики херектер яамызы эрзинге ап чорудуп келген. А 2016 чылдан эгелеп ок-боону саап-саарарынга лицензия бээр, ону демдегледип бүрүткээр хөүлээлгени Росгвардияга дамчыткан.

ЭЭЗИ КЫМЫЛ?

Тыва Республиканың Лицензия-чөпшээрелдиге төвү чылда мугур 50 чыл болган демдеглээр. Росгвардияның иштики херектерниң улус комиссариатында ийи чыл дургузунда улам-ан улуг хыналда ажылдың ичинде 9 муң ажыл турган элериниң саны харын-даа ээни ол деп полиция ажылчылары тайылбырлап турар. Чурттап турар оран-савазын-е-хүндүс доктаамал барып, хынап турбаска, чамдык боо эдилээр чөпшээрел ментилериниң хуусаазын артып алгаш, Росгвардияның иштики херектерниң улус комиссариатында ийи чыл дургузунда улам-ан улуг хыналда ажылдың ичинде 9 муң ажыл турган элериниң саны харын-даа ээни ол деп полиция ажылчылары тайылбырлап турар. Чурттап турар оран-савазын-е-хүндүс доктаамал барып, хынап турбаска, чамдык боо эдилээр чөпшээрел ментилериниң хуусаазын артып алгаш, Росгвардияның иштики херектерниң улус комиссариатында ийи чыл дургузунда улам-ан улуг хыналда ажылдың ичинде 9 муң ажыл турган элериниң саны харын-даа ээни ол деп полиция ажылчылары тайылбырлап турар.

Инспектор ол дугайында элеринге бир, ийи удаа дып, сагындырар эргелиг. Энде административтик илди онаар апаар. Чам-боо эдилекчизи кижиге өске не көжүп чоруй баргаш, айында инспекторларга дып каарын уттуп алыр алгалар бар. Ол кижиге-тиварынга полиция ажылчылары хөй үе-шакты ап турар.

ҮЕНИН ГЕЛДЕЗИ-БИЛЕ

Тыва-биле турбас, ча-оңт көгү-биле турбас» эгер домактың бадытка-ыдырал көргүзе берген. А чөпшээрел кылдырар-

да, Лицензия-чөпшээрел төвүнге мурнуку чылдарда дег узун оочурга-даа турары албан эвес. Соталыг телефон азы интернет таварыштыр күрүнениң ачы-дуза порталына херек документи-лерни чагыдып ап болур.

Документилерни баш бурунгаар чыып белеткээр, электрон хевирже шилчиткеш, ачы-дуза порталын таварыштыр чорудуптарга, инспекторлар ок-боону бүрүткээр-биле дарый хемчээр ап эгелей бээр.

Ырак кожууннарда чурттап чоруур боо эдилекчилеринге электрон портал ажыл-дузалыг дээрзи чугаажок. Бо таварылгада боо эдилекчилери үе-шагын камнап алырындан аңгыда, күрүне үндүрүүн (госпошлина) 30 хуу чиигелделиг төлээр. Ок-боо эдилээр-биле чөпшээрел алыр деп турар кижиге ыяап-ла эмчи хыналдазын эртер уjurлуг. Кадынының дугайында эмчи шынзылгазын алырда,

Кызыл хоорайның поликлиникаларына боду барып, эртер уjurлуг.

Оон аңгыда «Боо-чөпсек дугайында» 219 дугаарлыг федералдыг хоойлуда өскерлиш-киннер бо чылдың январьдан эгелеп күш кирген. Ында боону ажыглаарының дугайында негелделер шынчыраан. Бирги ээлчегде, айыыл чок чорукче онза кичээнгени угландырып

турар. Ок-боону холга тудуп ажыглаарда, шынзылга бижикти алыры нарыдаан.

Хамаатылар боттары боо-чөпсекте эде кылып, бүдүрүп, садып база болбас. Эдилээр сорулгалыг садып алган боону чүгле оон ээзи кижиге ажыглап болур. Өске таныыры улуска ачыла-дып, ону бооладыры хоруглуг. Бир эвес сагышты-биле, боо ээзинге билдиртпейн, боо-чөпсекте ажыглан таварылгада, ук хамаатыга хамаарыштыр кеземче херээн оттуруп, торгаалга онаап болур.

ЧӨПШЭЭРЕЛ АЛЫРДА

Боо садып ап, ону эдилээр деп турар кижиге чөпшээрел берип турар күрүне албан чериниң адресин тодаргай айтып каар болза эки. Москвада Росгвардияның чөпшээрелдиге төвүнче бижээр ажыг чок — дедир эглип келир. Кызылда

Московская кудумчузунда 40 дугаарлыг бажың деп юридиктиг адреси айыткаш, ында телефоннарже долгап болур.

Дыка хөй улус хоойлу-дүрүмнү баштай номчуп албайн, билбези-биле категорияларны солуштур айтып турар таварылгалар бар. Чижээлээрге, боону чаа садып алырда, лицензия херек бе азы чөпшээрелдиге херек бе, айтырыгны баштай билип алыры чугула.

Лицензия дээрге боо-чөпсекте садып алырынга херек, а чөпшээрелдиге ону шыгжаар, ажыглаарынга херек. Төлээр үндүрүүнүн түнү база аңгы: лицензия дээр — 2 муң рубльди, чөпшээрелдиге дээр — 500 рубльди төлээр апаар.

Боону садып алыр деп тургаш, чөпшээрелдиге дугайында билдиришкин бижир болза шын эвес. Баштай лицензияны ап алыр. Ону бир ай иштинде ма-наар. Дараазында хамаатыларны учет, даңзыже кири бижиринге база ийи неделя эртер, чүгле оон соонда чөпшээрелди алыр.

База бир таварып турар частырыг: чөпшээрел кылдырып турар кижиге бодунуң дугайында четче, долу эвес медээлерни арттырып турар. Чамдык улус чурттап турар черин, харылза-жыр телефонун айтып. Инспекторлар ол кижиге-биле канчаар харылзажыры билдинмес болур. Ынчангаш чурттап турар чериниң адресин, харылзажыр телефонун айтып каары чугула.

Меге документилер кириер таварылгалар чүгле хаая тавар-жыр. Тускай штрих-кодтуг, базып каан таңмазының шын-мегези дораан көстү бээр. Чигинчиг айтырыглар туруп келзе, лицензия-чөпшээрел алган организация-биле дарый харылзажып, айтырыгны тургузар, тодаргай, чиге харыыны олар бээр уjurлуг.

БИЛИП АЛЫРЫ АЛБАН

Интернетте социал четкилер-

де шынга дүүшпес, дидир-дидир чугааларны инспекторлар буруу шаап, соксадып турар.

Араалыг боону садып алыр мурнунда баштай дүүргени беш чыл эдилээр албан. Ол хуусаа өскерилбээр, эвээр-эвээр-даа. Хамаатыларга бир кол дыңнадып, демдеглексеп каар чүүлүвүс — араалыг боону садып алырда, эдилеп турган дүүргезин өске кижиге садып болбас. Бир эвес дүүрге эдилээр хуусаа чыңгыс хүн-даа үстү бээр болза, катап беш чыл иштинде дүүрге эдилээр апаар. Чижээ, бир кырган-ачай араалыг боо садып алыр дээр дыка үр белеткенип келген. 5 чыл дургузунда дүүргени эдилээр, үе-хуусаа кээр, араалыг боону садып алыр мурнунда ол дүүргезин садыпкаш, инспекторларга чөпшээрел алыр сорулгалыг чедип келген.

Дүүрге эдилээр хуусаа дүүн үстү берген болганда, араалыг боону кырганга бээрин хоойлу чөпшээрелдин турар. Хөөкүй аңгы тейин дырбап, деридип, ажынып шаг болган. Ол ам база катап беш чыл иштинде дүүргени чүктөп эдилээр, араалыг боону садып ап болур аргалыг.

Чамдыкта шеригжиткен тускай ок-чөпсек пулемет, автомат ээлери чедип келгеш, араалыг боо садып алыры-биле чөпшээрел бээрин негээр. Хамаатыларның эдилеп турары автомат боо-чөпсек чөпшээрели оларга араалыг боо садып алыры-биле чөпшээрел алыр эргени бербейн турар. Дүрүм, негелде чыңгыс аай — баштай дүүргени 5 чыл эдилээр, оон соонда араалыг боону садып алыр.

Боонун ээзи чок болган дугайында полиция ажылдакчыларына ол дораан дыңнадыры хоойлуда көрдүнген кол негелделерниң бирээзи. Төрөл-дөргүлү ол кижиниң эдилеп чорааны ок-чөпсекте бодунуң адынга кылдыртып алыр күзелдиг болза, документилерни чыгаш, эмчилерни эрткеш, Росгвардияга бүрүткөдип алыр.

Росгвардияның Тывада эргелелиниң парлалга албаны.

кар медээлер

1000 КИЖИГЕ ОНААШТЫР

Статтың медээлери-биле 2017 Россияга төрүттүнген чаштарның кижиге онааштыр 11,5 хуу хөй болза, 2018 чылда 5,2 хуу бада азы 90,6 муң кылдыр эвээр-эвээр. 2018 чылда Россияга 1, 599 и төрүттүнген. 2018 чылдың январь айларда Псков, Смоленск, ула областтарда чаш уругларның нери дыка эвээр-эвээр берген, а авкаста, Якутияда, Тывада, Тю-паста көвүдөп турар.

ПЕНСИЯЗЫН ТУРУП АП БОЛУР

Ияның чурттакчылары ботта-енсиязының хемчээрлин өстүрүп-р. Пенсиязының хемчээрлин алыр дизе, албан-эзузу-биле кирип алыры эң чугула дээрзин ондузу дыңнадып турар. Ынчан-л берикчилериниң ай санында Фондузунче дадывыларны

шилчидип турарын контролдаар. Ону хынаарда, Россияның Пенсия фондузунуң сайтында хууда кабинетинче киргеш, агар-санын айтып, шилчидилгелер кирип турарын хынаар азы пенсия фондузунуң салбырынга боду чедер бергеш айтырып алыр. Пенсиязының хемчээрлин көвүдөдип алыксаан кижиге бүрүзү эки туразы-биле пенсия дадывыларын немей төлөп болур. Даштыкыда ажылдап турар россия-жилер-даа, албан пенсия камгаладыл-газынче кирбейн турар хамаатылар-даа келир үеде алыр пенсиязын көвүдөдип алырынга дузалыг дадывыларны пенсия фондузунда бодунуң агар санынче шилчидип болур. Пенсиязының хемчээрлин өстүрүп алыр дизе, кижиге бүрүзү бодунуң пенсиязының чыгыр кезээн (накопительная часть) күрүне программасы-биле кады акшаландырып кылдыр киришти-рип болурун эксперттер база сүмелеп турар. Пенсияже үне берген хамаатыларга, 2002 чылдың соонда беш чыл улаштыр ажылдаан кайы-даа үезинин, аргалыг болза, эң хөй акша ап турганы, шалың төлөвириниң дугайында шынзылгаларны

азырап турган үелеринге, өг-бүлезинде ажылдап шыдавас кижилерниң саны өскерли бергенде азы Кыдыкы Соңгу чүккө көже берген болза, пенсиязын эде санадып ап болур. Оон аңгыда, бир эвес пенсиялаар назы-хари чедер берген со-онда, хамааты пенсия долдуурар үезин соңгаарладып алыр деп шиитпирлээр болза, оон пенсиязы көвүдөй бээр. Пенсиязының чыгып турар кезээн эр улус 60 харлыындан, херээр улус 55 харлыындан эгелеп ап болур. Россияда ыңдыг хамаатыларның саны 4,6 сая кижиге болган.

ШАҢНАЛДАР БЕЛЕН

Красноярск хоорайга март 2-12 хүннеринде болуп эртер Бүгү-делегейниң кышкы универсиадазының алдын, мөңгүн, хүлер медальдарын кылып дооскан. Оларны Красноярскиниң алюминий заводунуң «Русал» деп компаниясы бүдүргөн. Шаңналдарны авиакосмос биле судно тудар адырга ажыглаар алюминийниң быжыг холуксаазы-биле кылгаш, үнелиг металлдар-биле даштын

Медальдарны кылырынга 999 үне-пробалыг 420 грамм деңзилиг арыг ал-дынны, чартык тонна хире алюминийни чарыгдан. Сочиге болган олимпиадага медальдың деңзизи 531 грамм турган бол-за, универсиада медальның деңзизи 247-250 грамм болур. Бир медальды-ла дөрт хүн дургузунда кылган. Универсиаданың тиилекчилеринге ниитизи-биле 76 ме-дальды тыпсыры көрдүнген.

ХӨЛҮН ЭРТТИРИПКЕН

Коллекторлар өрелиг кижиниң са-гыш-сеткилин дүвүредип туруп бер-ген дугайында хомудал бижикти суд приставтарының федералдыг албанының Новосибирск областа эргелели сайга-рып көргөн. Хамаатының төлээр өрезин эгидер ажыл-чорудулганы кылып тур-гаш, коллекторлар, шынап-ла, хамааты кижиниң эрге-ажыын болгаш хосталгазын хажыдып турганын суд приставтары иле-реткеш, административтик херекти судче дамчыткан. Новосибирскиниң арбитраж суду коллекторлар фирмазын админис-тративтик харысалгага онаап, 50 муң рубльге торгаан.

(Уланчызы. Эгези №15 "Шын" солунда)

Бүдүү хүнүнде (февраль 4) удуртукчуус У.П. Бичелдей экспедициявыстың кежигүннерин үш кезекке чаргаш, аңгы-аңгы өглерге чурттаары-биле хуваады. Ооң сорулгазы — бүдүү хүнүн бо черниң чурттаачылары, өг-бүлелер тус-тузунда кым канчаар сагып турарын база даарта эртен Шагаа үнүп келирге, суурда чурттап чоруур тывалар биле көдээде малчын өглер саң салыр езулалды кандыг янзылыг сагып турарын, оларның ылгалын, ниити чүүлдерин, онзагайларын эскерип көөрү. Мен малчын кыштагларда чурттап чоруур тываларның бүдүү хүнүнүн чаңчылдарын болгаш даарта эртен үнүп келир Шагаа-биле холбаалыг бүгү езулалдарын шинчилээр бөлүктүн санынга кирдим.

Ол-ла кежээ бистиң бөлүүвүс Цэнгэл сумдан ырак эвесте Башкы Даг деп черде Шүңгуур Иргит Жамбаа огул Баярхүү биле Сарыглар Мөңгей уруу Хэнзбаяр өгбелерниң даглар аразында ыжык черде кыштаанга баъш удур дугурушканывыс аайы-биле халдып чеде бердивис. Бажың чанында кидис өгдө оларның огул Батцагаан биле кенни Цэцэгмаа ийи уруу-биле чурттап олурарлар болду. Цэнгэлдин тывалары Шагаа бетинин бүдүү хүнүнде өг-бүлелер бүгүдөзи "тавак каастаар" азы өскээр чугаалаарга, "Шагаа чеминиң дээжизин ширээге делгээри" деп кедергей харысалгалыг ажилдыг. Ук ажилга өгнүн кежигүннери — чаш, чалыы, буурул дивейн белеткенер. Малчын аалга кире бээривиске, пашта хой эди хайнып тур.

Баярхүү өгбе башкы эртемниг. Амгы үеде ол хүндүлүг дыштанылгада хууда малын малдап чоруур. Малчынның ажылын бадыткаан Моол күрүнөдөн бергени дипломнуг. Ооң өдээнде ниитизи-биле муң ажыг инек, сарлык, аът, хой, өшкү бар. Дөрде аптара кырында сарыг баштыг болгаш калчан-кара ыдыктыг ирттер дүрзүлери чураан чуруктар болгаш сарыг шажынның судурларын делгээни бистиң кичээ-гейивисти хаара тутту. Ирттер чуруунун баарына өрттөткөш, хайындырган хой бажын тавакка салгаш, ооң кырынга хой ужаның чалгарын, а кыдыгларынга хойнуң эгилерин, ак чалама баглан хой чодазын делгээш, оларның чанынга үш чула кывыскаш салган. Хойнуң эдин паштан эскеш, ширээге делгээш.

Өгнүн ээлери-биле чугаалажып, шай ижип олурувуста, Баярхүү башкы бодунун чугаазын таваар эгеледи: "Бистиң өгбөвис улуг лама кижичораан чүве. Сарыг баштыг болгаш калчан-кара ирттер — амгы үеде чедир башкы-төлүвүстү камгалап-кадагалап чоруур улуг ыдыктарымыс. Бо чурукту лама кижичораан. Шагааның ак айының 9, 19, 29 чаазында ыдыктыг ирттеривистиң чуруктарының баарына үш чуланы ыяп-ла кыпсыр чаңчылдыг улус бис. Бүдүү хүнүнүн эртенінде судурларны аяп, сергедири база чугула. Төштү эртен балың кырында салыр саңывыска өргүүрү-биле белеткеп, хайындырып ап турарымыс бо. Ооң чажыл эдин (төштүн сакпак эдин) саң салырының мурнунда

кескеш, езулал соонда өгге эккелгеш, үүрмектеп доорааш, шупту үлежип чиир бис" — деп тайылбырлады.

Цэнгэлдин суму төвүнде чурттап чоруур тывалар (сууржуй бергеннери) бедик деспек кыры үнүп, Шагаа саңы салбас болду. Олар өг азы бажыңнарының эжиниң аксындан үш азы беш базым черге саң салыр. Ону кылырда, 3 дит токтактарын хирээлзэн черлеринден кырынга тудуштур курпак хире бедидир салып алырлар. Токтактар кырынга база-ла үш каът калбак дашты салгаш, кырынга артыш кыпсыр. Аңаа чалбарып тейлээри-биле кызыгаарланып каар апарган болгаш, чажыл эдин Шагаа хүнүнде өглеринге доорааш, кырыңче мүн немээш, үлежип чиир.

"Дөрттүн кежээзи бүдүүдө дөргүл-төрөл эң улуг назылыг өгбөвистиң аалынга чыгып кээп, адакталып турар эрги чылывыс-биле байырлажып, ооң багай талаларын оожум-таптыг сактып, "Эрте берзин, өршээ!" деп чалбарып, эки чүвезин чаа чылче ажырып, "Эдертип алылыкай!" деп курайлап, кажыктап, ыр-шоорлап, мөөрейлежип, кыры сөөгүн сый каккаш, "Бүдүү чарылды!" деп алгыр-

Шүңгуур Иргит Жамбаа огул Баярхүү.

жып, ол чаагай езулалывысты күүседир бис. Бүдүүнү чарган соонда, бүгүдө кижилер чанып дыштаныр ужурлуг бис. Чүге дээрге даарта чаа чыл уткуп, саң салыр, акшый берген буурулдарывыс хүндүткөп чолукшуур, уруг-дарывыстың чолукшулганын хүлээп алып, чонувус-биле "хөөрге солчуп амырлажыр" деп улуг ажылывыс бар. Ону кылырда, удуп-дыштанып алган, даң бажында омак-сергек турарывыс чугула. Шагаада азы ак айның бир чаазында, амыр-соксаал чокка, эртен саң салып, аңаа тейлээш, ооң соон дарый өөвүстүн одунун эззинге тейлээр езулалдан эгелээш, Шагааның бир чаазының дүнү дүшкүжөге чедир-ле, амырлажып, шагаалажып келир, мындыг чаңчылдыг чон бис. Ол дыка харыс-салгалыг, ыдыктыг ажылывыс. Ону чаңгыс-даа кижичаңгытпас. Бо хүннерде кым-даа чалгы (чалгаа) болбас ужурлуг. Ол чаңчылды бистиң черде чаш төлдер безин эки билер боор чүве. Бүдүүдө белеткел ажилдары доостуру билек, бүдүү езуу чарган соонда, дыштанып удуур. Эртенінде, 7-8 шак чедип турда,

АК-КӨК ДЭЭРНИ

хүн черни бүрүнү-биле чырыдып, чылыда бергенде, саңывыс Алдын хүнүвүске, Чер-делегейвиске, Дээдивиске (Дээрге), Алтайвыска сөңнээр бис. Ооң соонда улуг назылыгларның аалдарынга чедип, чолукшуп, хөөрге (думчук таакпызы) солчуп, шагаалажыр бис" — деп, Баярхүү кырган-ачавыс катап-катап бистерге Шагааның езу-чаңчылдарын айтып тайылбырлааш, хойнуң молдурук эдин одунче өргүдү.

Бо черниң езу-чаңчылын езугаар, Шагаа уткуурунун мурнунда өглериниң, бажыңнарының дөрлеринге бүдүү хүнүнде "тавак каастаар" деп езулалды кылып, ширээге чем дээжизи делгээр. Бистер бо аалга келиривиске, олар база

Чалыы эр, херээжен кижилер хөөргелиг чорбаза болбас. Бү хөөргени эдилээр. Бурунгуңуң болгаш амгы үеде амырлажы солчурунун бир чугула хере думчук таакпызының савалары даштардан кылып эгелзэн. Шагаа чаазында хажык чокка хөөргелер таакпылажып амырлажып менд Шагаадан аңгыда, кижичаңгыт таварылгада кажыыдал үлежип илередип база хөөрге сунар е кылыр. Чок болган кижичаңгыт катап бодараар чурттапгазында ораныңга төрүттүнзүн дээш тажып турары ол болур. Оон аңгы, дой үезинде, келин дилээр, бөд

ширээде хүндүткелдин таваан делгепкен болдулар. Ону сонуургап, ужур-утказын айтырып сурадывыс.

Баярхүү өгбе мынчаар тайылбырлады: "Шагаада өг-бүлө бүрүзү тавак каастаар, ширээ шимээр. Ону өглерниң херээжен ээлери (чүгээр кижилери деп адаар) ажы-төлү-биле демнежип белеткээр. Ширээге ак чеминиң (чөпкөк, ааржы, курут), хой ужанының, боованың хүндүткел тавактарын каастап, шимээш делгээр. Аныяк өг-бүлелер колдуунда улдуң-бооваларны үш каът кылдыр каастап делгээр. Аалда өгбелерниң назы-харының аайы-биле хүндүткелдин тавактарында бооваларның каъттары 5, 7, 9 чедир бедип болур. Оларга немей ширээ кырынга чаа үениң (конфет-чигир, үнүш-ногаа) өске шевер, шиник чемнерин салып болур. Хүндүткелдин боова-боорзак-биле долдуруп шимзэн таваан Шагаада, куда-дойга, эгин-кожа кады 50 чыл чурттаан ою таварыштыр, "Авырга" деп эң-не бедик шаңнал атты алганын алгап-мактап турар үелерде ширээге делгээр. Улдуң-боованың бирги кады чыргал демдээ, ийигизи човулаң, үшкүзү база-ла чыргал сүлделиг болур. Хүндүткелдин таваан Шагааның 5 чаазында бускаш, кожа-хелбээ чону-биле үлежир, аалчыларга сөңнээр.

Буруңгу тывалар чакша (өшкү, сыын мыйызында чазаан) езулуг тыва хөөргелерлиг чорааннар. Бо үеде чамдык өгбелер ол хөөргелерин кадагалап арттырып алганы чаагай. Хөөрге болза, думчук таакпызының савазы болур. Ону Шагаа чаларап дүжүп келген үеде болгаш чылдың бүгү чоруп турар дугузуңда ийи тыва кижичаңгыт дугаар ужуражып, амыр-мендизин солчуп турар үе-шакта оларның бот-боттарына "менде сөңзэ кара чок, сенде менээ баък сагыш чок" дээн тайбың-чаагай утка сиңирген ботталды илередиринге, тываларның бот-боттарың хүндүткээн сеткилин демнештирип каттыштырыңа, демек-дузалыг дом болур херексел. Хөөрге солчуп амырлажып чоруур чонга чогуш-содаа, аас-дыл турбас. Ындыг еразы баък аажы-чандан хөөрге солчуп чоруур чаңчылдыг болгаш олар чайлап чоруурлар. Чүге дээрге чыл бажында, Шагаада хой кижичаңгыт хөөрге солчуп амырлажыр болур.

өглөнгөн аныяктар өө) өг тигер үезинде амыр-тайбың чорукту, аажык сеткилди илередип хөөрге с Хөөргени суп шыгжап алган чоруу гудан даараан хапты тывалап мен деп адаар.

Шаанда улуг өртектег хөөргени орнап алып турган. Ооң өртек-үни сая моол төгериктен өрү. Чаа, эр не хүн үнерге, Шагаада, дагыл үезинде, он үш карактыг чажыл (Таңды Тываныы-биле "тос-ка чаа хайындырган шайывысты, с сүдүвүстү Алтайның он үш меңги чажып чалбарып чоруур бис. Тос бисте болза хам кижилерниң ча болур чүве" — деп, Баярхүү кырган тайылбыр-чугаазын доосту.

Цэнгэл сумуңда-даа, малчын дарда-даа эскереривиске, күжү шы мал одарда. Деңгели баксыраан мал аал өдээнден үндүрбейн азы су бажың чанында кажааларда тудуп, та азырап турар. Сарлык, инек малды соокка доңмазы-биле чоорганнар хелиг шывыглар-биле оорга-моюнне дуй шуглагылай шып каан. Ол шывыгыны кидистен пөс-биле тодарлап ту даараан.

Мал кажаазын, суурда бажың херин Цэнгэл чону колдуунда даглар бадырган даштардан кылганы со Моол күрүнөде ыяш кезери хоруг Ынчангаш ыяш айтырыы дыка на Ооң чылдагааны-биле калбак дашта хаялардан автомашинага дажыгла херимнерин, кажааларын кылып апту болдулар. Чигенир черин бо черниң валары чордун деп адаар. Оларны б даштардан кижиниң бели хире бе кылдыр чыып кылган.

Кыштагда харылзаа дыка эки бол Хүн батареяларының күжү телеви сайгылгаан чырынга четчир. Ма чыннар амгы үениң телевизорлардан делегейде, Моол күрүнөде, ай төвүнде чүү болуп турарын медээлер көрүп, билип ап турар. Моолдун ишт тарадып чорудуп турар теледамчыды лары имнээр очулдурукчулуг. Малчы Колту хемниң дожун автомашинага келгеш, ижер, чунарынга хереглээр эргизип ап турар.

Өгден дашкаар орай кежээ үнүп лирге, Ыт чылының дээрде ай чок кулаа көзүлбес" дүннериниң каран черни бүргей алган болур. Бүдүү солун болгаш чаагай кежээзи, дээ

демдеглелдери

ТЫВАЛАРЫ

Баярхүү өгбениң малчын аалын-еледи. Чоок-кавы кыштагларда ыннарның аразындан өгбө эң улуг тыбы болганындан кожа өглер ээле-ргүл-төрели ооң өөнгө чыгып кээп, ап, дунук аастыг буузалар чооглап, стап чаагай бүдүүледи. Бистиң өвүс база олар-биле кады "бүдүү ча-еп ханы уткалыг бурунгу езулалдың илдарын шингээди алыр кежиктиг өвүс.

ингелчилер аш-чем чип эгелээр де чем делгээн тавактын эрииниң ага оң холун салагай холу биле тхеп деткий туткаш, дээп каар

Алдың Хүнүңгө, Көк Дээринге ак чажы.

дыг улус болду. Ооң утказы "Бо чем дээжи долган тавак, ан-даа куруглавазын, ону меңээ кижилерниң кежи төнмезин, бай-байлак дээжи чооглаар мээң кежиим база хөй болзун, дээжин сунуп, мени хүндүлээр ирбин болуп амыдырап чорзун". Ирген кижиге өгнүң херээжен ээзи айны сунарга, аалчы ону ыяап-солдап алгаш, үш катап амзааш, салыр. Сунган шайны амзавайн ширээге салырга, ол өгнүң ээле-ндүткел чогуң илереткени болур. уткан шайны ара каап болбас. элерин хүндүлөп, шайны албан ижер. Цэнгэл чону аалга кирген арынга шайга саржаг холааш, арыг шайывысты чооглаңар" деп эрлер.

аль 5. Хүн үнүп келгенде, аалдың иктиг кижилери саң салыры-биле ылган ыдыктыг балыңарынче алгаш үнүптүлөр. Эртенги шакта ыннарның бедик шыпшыкта-келген хат элээн күштүг хадып тин хонган өөвүстүң херээжен салырынга белеткенип, шайын ырып тур. Баярхүү кырган-ачаның ини — аныяк өг-бүлө эжинден 3 өргө биче саңын салып, шайын, ажып, Көк Дээдинге, Алдын чалбарып тейледилер. Аныяк иң ээлери дөмей ягаан-кызыл ннар кедип алганын сонуурга-ингелчилер хураган, тарбаган, жинден калбак тыва (бүргүүл) ил болур улус чорду. Шыва тонну деп адаар. Өг-бүлениң ээлери нүг тоннарлыг болуру — оларның азының быжыын илередип ту-га Шагаалап келгеннерниң соок дыккан хүрч арыннарында, кы-тарында хүлүмзүрүг чайыннаан. ааның камныг, эпиг-эвилеңин, акый, "дунмай", "уруум", "оглум" үндүлөп турарының чылыг-магадап ханмадывыс.

шулуга езулалы эң улуг назы-яаалындан эгелээр чаңылдыг. ин кеткеш, холдарында кадак-ткаш, дөрдө саадаан Баярхүү биле Хэнзбаяр Сарыглар өвүс кады төрээнери, уруглары, "Шаг чаагай, Шага чаагай", "кшаан соонда, соңуг-мурнуг,

бот-боттарының аразында хөөрге сол-чуушкуну эгеледи. Ол аразында удур-дидир Шагааның суй белектерин база сөңежи четтигип турлар. Чаа хайын-дырган шайын кудуп, паштан чаа изиг буузаларын бузун буруладыр ширээге салып хүндүледи. Бичи чаштар Шагаа езулалдарын дыка эки билерлер. Чаа кылаштап эгелээн чаштар безин улуг кырганның баарына ыт чокка чоокшулай бээр, олары бажын кедер-гей хүндүткелдиг чыттагылап чолукшуур.

Баярхүү өгбениң аалының Шагаа уткуурунга хамаарышкан езулалдарын бирден бирээ чокка көрүп тырттырып, би-жидип алгаш, улаштыр ырак эвесте иргит сөөктүг Чамбаа Шунгуурнуң кыштаанга шупту четтивис. Ол аалдың чалы-лары хомустаан, шүлүктээн, улуглары чер-чуртун алгаан узун-узун ырларын бадырдылар. Өгнүң оглу 20 харлыг (чаш-тыг) Айдыкы чоокта чаа-ла чогаатканы бодунуң "Тыва чуртум — Цэнгэл" деп шүлүүн чаа үндүргени номундан номчуду. Ук номда ооң моол биле тыва дылда би-жээни шүлүктери кирген болду. Айдыкы амгы үеде 200 ажыг шүлүктү чогаадып бижээниңге сеткиливис өөрүп турду. Ол Таңды Тывазының төвү Кызылга өөренип, билиг чедип алыр күзелин илеретти.

Байырлалдың кол чеми — бууза. Цэнгэлдин тыва чонунуң чаңчылын езу-гаар Шагаада кижиге бүрүзү кожа-хелбээ кады амыдырап чорууру өг бүрүзүңге ки-рип, чолукшуп, хөөрге сунчуп хүндүлөп, амырлажыр. Ол езуңуң үезинде ыяап-ла салган эът, буузаны кижиге бүрүзү чооглап амзаар ужурулуг. Цэнгэлдин чону: "Тыва

Хоочун Чимиддорж башкы-биле хөөрге солчулгасы.

кижи чылда үш тодар: үениң үезинде бир тодар, Шагаада бир тодар, инек соккан черге бир тодар" — дижи, баштактанчып чугаалажып, аалчыларны "шай ижер!", "чем чигер!" — деп, сыгап-ла турар.

Шак ынчаар аалдар кезип бүдүүлөп, Шагаалап чоруп тургаш, эскергенивис болза, Таңды Тывазының оглу Россияның Камгалал сайыды, Россияның ше-риг генералы Сергей Шойгуну Цэнгэл тываларының канчаар-даа аажок ханы хүндүткээрин, ону барык, ыдыктыг кижиге кылдыр хүлээп көрүп, ооң-биле кызыгаар чок чоргаарланып чоруурун магадап-ла ханмадывыс.

Кежээ дүжүп келгенде, Цэнгэл су-музунда бүдүү чарар болгаш Шагаа езулалдарын эскерип, шинчилеп арткан эштеривис Ульяна Павловнаның, Нацио-нал музейниң, Тыва төптүң бөлүктөрине каттыжып, сумуже дедир ээл келдивис. Сумунуң чону база бир солун чаңылдыг болду. Шагааны уткуурда, сумуда тыва өрөгөлери кезек-кезек аалдарга ху-ваап чарганының аайы-биле байырлаар. Ульяна Бичелдей "Эпиг (найралдыг) аал" деп аттыг 13 өрегенден тургус-тунган аалдың чону-биле бүдүүлөп, Шагаалаан. Бистиң бөлүүвүс "Эпиг аалдың" бир ээлчеглиг өөнгө чолукшуп четтивис. Цэнгэлдин тус-тус аалдар-га хувааттыг өреге-өглери чүглө Шагаада бөлүлөжип, байыр эрттире-ринден аңгыда, бүдүн чыл дургузунда бот-боттарын деткижип, амыдыралдың

эки-багын кады чүктөжип, дузалажып, өскүс-чавыс, аарыг-аржык, кажыдал-чидирлиглерин үлөжип, кады демниг чурттап чоруу-ру, биске, Таңды тывала-рынга, кайгамчыктыг энерел долган чаа чүүл кылдыр билдинди. Кире бээривиске, бажың долү дөргүл-төрөл чон чыгып келген олурлар. Карааның көөрү баксырай берген-даа болза, шаанда Улуг Тывага аалдап кээп, концерт-оюнун бараал-гадып чорааны "Ак-Хем" деп сурагыг аас чогаал ансамблиниң хөгжүмчүзү Аюуш Боржуу акый гитарага, игилге үдевишаан, Цэнгэл чонунуң уян, чараш тыва ырларын бадыра бээр, чыылганнар аңаа катчып, ырлажып, хөрөк-чүректери дакпыжап, сарынналып олар. Чыылганнар ал-боттарывысты таныштырып, чолукшудувус.

Чолукшулга езулалын кылып чорудуп тура, эр-даа, херээжен-даа, акшый бер-ген-даа, аныяк-чалы-даа кижилер бурунгу езу-чаңчыл аайы-биле бөрттерин шупту кедип алыры албан болу-рун эскердивис. Ол дээрке кедергей ханы, харын-даа, чажыт камгалалдыг утка сиңген чаңчыл болур. Оон аңгыда чолукшуп турар үеде улуг назылыг кижилер ыяап-ла олур-чолукшуур. Туруп алгаш, аныяктар хе-вирлиг кылдыр чолукшуп болбас. Хөөрге солчуп турар үеде ийи кижиге (хар-назын, эр-херээжени хамаан чокка) олуруп ал-гаш, амырлажып хөөргелерин солчур. Олурар сандай чок болза, черге, тывалап олуруп, салагай будунуң дискээн сый

Цэнгэлдин Алдын Хүнүңгө, Көк Дээринге ак чажы.

амыдыралының кол дөзү — мал-маганда. Оон аңгыда эмнелгеде, уруглар сады, школаларда, чагырга черинде ажилдап турар. Бо черниң тывалары чээрби хире сөөктерге чарлып ылгалып чоруур чон чиме. Допчу айтырга мончактар, иргит-тер, ак соян, кара сояннар — деп, хоочун башкы хөөреді.

Чыылган чон аразында чажын бы-йыргын хөй кылдыр өрүп алган 12 хире харлыг кыс бар болду. Чимиддорж башкы Цэнгэл тывалары кыс уругларының чаш-тарын сес харлыындан тура 23, 33 кыл-дыр чарып өрүп эгелээрин айтып берип төөгүдү. Өг-бүлелиг апарган уругларның чаштарын ийи чарып өрүүр чаңчылын база амдыгаа чедир кагбаан.

Кежээликтей сумунуң баг даргазы, ТИГПИ-ниң эртем ажилдакчызы Сары-лар Бадарч Баярсайхан эртемденниң кады төрөөн акызы Жаргалсайханның аалынга чолукшуп келдивис. Ооң өөнүң ишти Делег Таазан уруу Оюу-наа Цэнгэлдин уруглар садында тыва бөлүктүң кижизидикчи башкызы бо-луп ажилдап турар болду. Бо аалдың буурул энези Баярсайхан биле Жар-галсайханның иези "Шын" солунда мээң-биле кады ажилдап турар Сайлык Монгуштуң кунчуу, 84 харлыг Базар уруу Дулмаа. Ынчангаш бо өгдө ооң буурул назы-харын алгаш, хүндүткөп, уруг-дары ширээ кырында хүндүткелдин таваанда улдуң-бооваларын тос каът кылдыр чыйы делгээнин дыка-ла чаагай чаңчыл-дыр деп демдеглөп эскердивис. Бажының ээлери-биле чолукшуп, хөөргелер сол-чуп, хоюг сүттүг шайын, амданныг буу-занын чоогладывыс. Өг-бүлө бүгүдээзи чаа-чаа лапшак тоннарын, бөрттерин кедип алгаш, хөнек-доңгууларга сарыг шайларын куткаш, буузаларын хаптап алгаш, кады төрээнериниң, эш-өөрүнүн, кожоларының өглерин кезип, чолукшуп чоруптарга, оларның өөнгө дыштанып артып кагдым. Аалда мени карактаары-биле арттырып кааны уруглары, дораан-на мени "угбай-угбай" деп адай бээр, меңээ дыка-ла эргим болду.

Бир хүн дургузунда төрөл аймактын өглерин кезири кайыын болдунар ийик. Ынчангаш Моол күрүне бурунгу чаңылдарын улус-төрениң чону утпайн сагып, бот-боттарының аразында хан-төрөл харылзаазын үспезин, ажы-төл улуг назылыг буурулдарны кезээ меңгеде хүндүткөп, үнөлөп чорзун деп сорулганы салбышаан, албан езу-биле Шагааны 7 хүн езулап дыштаныр кылдыр доктааткан болуп турар. А чолукшулга езулалын тывалар 10 ажыг хонуктан ай чедир улам-чылап кээрлер.

Шончалай ХОВАЛЫГ.
Авторнуң тырттырган
чуруктары.

Россияның Президенти В.В. Путинниң грантылар Фондузунуң дет-кимчези-биле.

(Уланчылыг)

Маадырлар аравыста

ИЕНИН САКТЫЫШКЫНЫ

Республиканың 2 дугаар эм-нелгезиниң (терапия) ниити аарыглар салбырынга кадыым быжыг-лап эмнедип чыткаш, буурул баш-тыг эне кырган-аваларның чурттап эрткен амыдыралының дугайында сактыышкынын дыңнап, хүннер эрткенин билбээн мен.

Январь 24-түн хүнүнде мээң чыткан палатамга шала шилгедек дурт-сынныг, карак шили кеткен, даянгыштыг угбай-ны эмчилер чыттырып кагды. Эрткен чүс чылдың 30-40 чылдарында ханныг репрессияга таваржып чораан кижилерни болгаш сарыг шажын хоруглуг турган совет үелерде чонга ачы-дузанын че-дирип чораан лама башкы Орус Куулар башкының дугайында чырыдып бижээн Тываның Улустуң чогаалчызы Екатерина Дүктүг-ооловна-биле ынчаар таныжып алдым.

Күрүнениң телерадиокомитетинге хей чылдарда ажилдаан, амгы үеде хүндүлүг дыштанылгада хоочун журналист Алек-сандра Монгуш база ол үеде эмчиге чыткан кижиге. Ынчангаш Александра Санчаевнага чогаалчы Екатерина Дүктүг-ооловнаның дугайында чугаалаарымга, олурган боду тура халып келди, "Теле-радиокомитетти хей чылдарда удуртуп ажилдаан, кады ажилдап чораан мээң угбамышкы" дээш, 3 дугаар палатаже басып чорутту.

Ол-ла хүннерде база бир ак баш-тыг өгбө кырган-ава бистиң-биле кады эмнелгеде кадыын экижидип ап тура-ры дыңналып келген. Ол дээрге аф-ган дайынының хоочуннары Леонид, Юрий кады төрзүн алышкыларның база оларның дуңмазы Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун авазы, Улус өөредилгезиниң хоочуну Анай Балчы-ровна Кара-оол болган.

Хоочун журналист Александра Сан-чаевна Монгуш 1985-1986 чылдарда си-лерден тыва радиого интервью ап турган болгай мен деп сагындырып чугаалаарга, Анай Балчыровна дораан сактып келди:

— Ийе-ийе, ол суурга ынчан Шагаалап-каш, эрги шагын хугбай байырлалын чон аразына непередип турар силер дээш райком партияга сайгарткан кижиге мен. Ол чылдарда школага башкылааш, ооң соонда директорлап ажилдап турдум. 1985 чылда совхоз директору Сергей Допур-оолович Сенден-оол бо башкы-ны мен парторганизация секретарына депшидер деп турар кижиге мен дээш, камгалап алган дарга чүве. Ону ам-даа утпас мен — деп, Анай Балчыровна сак-тыышкынын уламчылады. — Черле ол

дарганың идепкейли аажок кижиге. Хей-ниити ажилдарын болгаш Херзэженнер чөвүлелиниң янзы-бүрү хемчеглери-биле кады чорудуп четтигип турган бис. Мал эмчизи Валентина Бавуевна Койгунмай херзэженнер эвилелин баштап турду.

Агитквартираларны хаара тудуп ажилдааш, Шагаа байырлалынга бел-леткээр турган чүве. Бир малчынның кыштаанга барып, кажаа көржөңи коп-тарып бээр, мал-маган төрүй берген үеде аңаа сакманчыларны база хуваап каар. Ажил чок деп арагалап чоруур кижилер-даа чок боор турган. Суурдан ырак звес черде улуг звес тей бар. Ооң баарына өг тип алган бис. Совхозтан бир хойну чөпшээрди алгаш, аныктар изиг хан-нап ойнап-хөгелп турганын эки сактыр-дыр мен. Улус-чон аалдардан база аыш-чемни эккээр, агитквартиралар база аыш-чемни садып-саарып алыр турган. Оон кирген акша-хөреңгини «Тайбың» фондузунче шилчидер деп дугуржуп алдымыс. Ол үеде эрги акша-биле 460 рубль кирген. Акшаларны фондуже шил-чидипкенивис соонда, эрге-чагырга чери «хемчээй» бээр деп кым билген боор. Эгезинде райком партия, ооң соонда об-ком партияже кыйгырткан. Эрги бүдүүлүк байырлалды эрттирип турар силер деп даргаларның чугаазы, негелдези-ле ол болду. "Ол хамаанчок силерниң ада-ызыгууруңар төөгүзү база арыг звес дээр, ол хиреңерде коммунист база дыр силер шын бе" — деп айтырдылар.

— Ийе харын төөгүм шын «контр» кижиниң уруу-дур мен. Ук-төөгүмде че-ди салгал улаштыр шупту ламалар чораан чүве дарга — деп харылааш, иштимде кырган-ачамны сурап турар-дыр деп биллип кагдым.

Адамның адазын «контр» дээш шуут чон аразынче кирбес кылдыр шиидип каан. Кыжын чүгле куйга чурттаар, өг тикеш, аңаа чурттаар безин эргези чок. Ол кырган-ачам эмчи лама чораан кижиге. Ол үеде чылып алган эм ояттары-биле ол үениң даргалары Кызылга дыка хей чыл-дарда эмнедип турган. Оон соңгаартан эмчилер кээрге, аал-чуртунга дедир эк-кеп кааш, чон аразынче кирбес сен дээш, ындыг шииткелди үндүрген турган.

Ачам база хоругдалга таварыш-кан. 1938 чылда Хендерге хүрээзинге 126 лама-башкыларның бирээзи ачам Долаан Шырап Кандан-Кабыевич чораан. Ол-ла чылын хувискаалчылар хүрээни өрттедипкен. Ону анык оолдар-ны кыйгыргаш, оларның холдары-биле үүлгедигни кылган. Демир-дестен, хола, честен чула кыпсыр болгаш өске-даа де-

риг-херекселдерни калбартыр соктадып, хевистерни отче кири каап турган.

Мунзук деп бир анык кижини хевис өрттедир сен деп даалга бээрге, ону ол чажырыпкан. Ынчалза-даа эки оол ону хоптап, сөгөп берипкен. Амдызында өнчү-хөреңги чок өгленир деп турар кижиге мен, мындыг чараш хевисти меңээ берип көрүңер-даа дээрге, ол оолду репрессия-га таварыштырган. Амгы үеде ооң ажи-төлү эртем-билигиге, ажил-агылыгы эки чурттап чорлар. «Контрлар» ажи-төлүн школага өөретпес, чон аразынче кирибес берге үелер турду.

Мээң ол школага ажилдап турган үелеримде сактыышкынарже эглип кээлиңер. Ол үеде Бакулин Сергей Абрамович деп дарга партиядан силерни үндүрер бис. Кончуг эки ажилдап тургаш, хоойлу-дүрүм хажыткан-дыр силер деп буруудадып база-ла обкомга сайгарып турда, Канзай дарга камгалаан чүве. Ол-ла демги үстүнде айытканым «Тайбың» фондузунче шилчидипкенивис соонда, эрге-чагырга чери «хемчээй» бээр деп кым билген боор. Эгезинде райком партия, ооң соонда об-ком партияже кыйгырткан. Эрги бүдүүлүк байырлалды эрттирип турар силер деп даргаларның чугаазы, негелдези-ле ол болду. "Ол хамаанчок силерниң ада-ызыгууруңар төөгүзү база арыг звес дээр, ол хиреңерде коммунист база дыр силер шын бе" — деп айтырдылар.

Хоочун журналист Александра Мон-гуш чугааны уламчылап, ол үеде радио-интервьюга:

— Оода хеймер оглумну афган да-йынынче албас болза деп ие кижиниң дүвүрелин база чугаалаан болгай силер.

— Ийе, ол үеде мээң оолдарым шериг херзэн эрттирип, Афган черге турган боорга, оода хеймер оглумну дедир эгидип алыр дээш дүвүрелп турганым ол — деп, Анай Балчыровна харылады.

— Черле ынчан чүдүлгө-сүзүк би-лир кижиниң уруу турган болгаш, бүдүү Чөөн-Хемчик кожуунда Кирбиш-Сарай деп черде Шымбай-оол башкыга барып чедип, ном ажиттырып, тейлеп, чүдүп турдум. Ол баргаш, улус-чоннуң ажи-төлүн өөредип чоруур башкы кижиге мен дивейн, саанчы кижиге мен дээримге ол башкы олургаш:

— Ийе, көрүп-ле олур мен, чажырти-нып олур сен, деп бо.

— Ам канчаар, башкы, үе-шаг ындыг шээй — деп харылаарымга,

— Хей-ниитиге ажил-агы кылып чо-руур кижиге-дир сен. Чаа-Хөлде ол бурган бар-дыр. Ол удавас суг адаанче кирер деп барды, ооң дугайында чугаа чон аразында чоруп эгеледи. Эки-даа, багай-даа кылып чораан чүдүлдери шуптузун чугаалап, тейлээр силер. Аажок муңгарып чоруур кижиге-дир сен, деп чугаалааш, камгалап кылып бергеш, оолдарыңче дүрген чорут. Бо саазын бижикти эрт-

тирип көрүңер деп дилээр с тайылбырлады.

Ол шырак эртем-били башкының чугаалаан аайы-дупкан мен. Шынап-ла, үр харызы меңээ чедип келди, шупту онча-менди чанып кизинде улуг оглум Леня Моо албан-хүлээлгезин эрттири Туркменистандан Афганис-тупкан турган. Ортун оглум Афганистанга турган кижиге. О оглум Шолбан Уралдың күрү-ситединче кирип алдым, Аф-албайн барды деп чагаа бижэ

Ие кижиниң чүрээ черле ы-төлү дээш сагыш човап олур-мырыңай ССРЭ-ниң камгала-Амтрий Устиновче база ча-алгаш, чорудупкан турган мен. даа болза, ооң адаанда эрге-д кижилер-ле харылап турган б-сөстүг чагаазын алган мен.

Улуг оглум Леняның чер-дужаалы улуг турган болгаш, Юрага ок-боо дагжап, аткыла-үеде безин машиналыг бары-ужуражып турган. Амгы үе ыш-фоннажып турар звес, чүгле ча-ооң харызын ай-айы-биле берге үелер турган, амгы шагн-кижилери кайыын ону эки били

Ортун оглум Юра менче ч-жири. Ында мындыг одуругларн-сактыр мен: "Ажырбас, муңгар-бис дээрге шериг албан хүлээл-куүседип турар улус-тур бис.

— Бот-борзун кижиге ажырбас. Ак-харын өг-бүлелиг, удавас ча-Шолбан дуңмам дээрге чаа э-рар солдат-тыр дөмөй-ле ча-ажырбас. Чүгле бис Афган че-бис. Өске улустуң оолдары баз-албан-хүлээлгезин эрттирип

Шупту шериг кижилер төрээ-дээш мында демисежилп турар. амы-тынывыстан чарлып, Аф-бажывыс салыр болзувусса, а-Ада-чуртувус силерни утпас, деп ортун оглум бижип турду.

Улуг оглум Леняның чагаала-кээп турду. Бичии оглумну эк-алыр дээш, чагааларны бижип-мен. 1 чыл эрткен, 2 чыл, ооң с-чыл чеде берди.

Ооң түңнелинде хеймер о-Сонгу Чүкче шериг албан-хүлээ-эрттирери-биле чорудупкан. Ц-аңаа хорадаан, "Ооң орнунга д-нар-биле Афганга тутчуп чыдар ч-деп чагаалар бижип турду. Коми-ликада Северный «Печора» де-шериг херзэн эрттирген кижиге Анай Балчыровна сактыышкы-доосту.

Чечен М-Кызыл х

Февраль 8-те Улусчу чогаа-дылга бажыңыга ыры-хөгжүм ансамбльдериниң (ВИА) аразына "Үш аккорд" деп мөөрей болуп эрт-кен. ТР-ниң Культура яамызының удуртулганы-биле Улусчу чогаа-дылга болгаш дыштанылга төвү бо мөөрейни үш дугаар эрттирип турары бо.

2017 чылда бир дугаар мөөрейге 10 коллектив киришкен болза, бо чылын кир-жикчилер саны ийи катап көвүдзэн. "Эң-не тергип ВИА" деп ат дээш 20 коллектив аразында мөөрейлешкен. Мөөрейден дашкаар 2018 чылдың тиелекчилери Чеди-Хөл кожуунуң "Сайзырал" ыры-хөгжүм ансамбли оюн-көргүзүүн бараал-гаткан.

Ансамбльдерниң оюн-көргүзүүн жюри кежигүннери — Тыва Республиканың улустуң артисти Олег Сарыглар, ТР-ниң культуразының алдарлыг ажилдакчызы Аяна Монгуш, В. Тока аттыг симфоник-тиг оркестриниң дирижеру Начын Дон-гак, "MEDEE KHAAN" соктаар хөгжүм ансамблиниң удуртукчузу Байлак Мон-гуш, жюриның даргазы ТР-ниң алдарлыг артисти Елена Ондар олар үнелзэн.

40 ажыг ыры-хөгжүмнүң хей кезии дайын, патриотчу темага болган. Ол ышкаш хостуг темага: ие, төрзүн чер, ынакшыл, бир кижиге африка дылынга ырлааны көрүкчүлөрнүң сонургалын оттурган. Бо чылгы мөөрейниң негелде-зи мурнундагызындан ылгалып турган, дорт чугааларга, боттарын көргүзүп, өскелерни көрүп алыр аргалыг болган. Сцена артынга оочурун манап турбайн, киржикчилерниң оюн-көргүзүүн көрүп, аразында чогаадыкчы болгаш техниктиг талаларын сайгарышканнар.

Бо чылгы киржикчилер аразында 80-

"Үш аккорд" мөөрей

ДИРИГ ХӨГЖҮМ БАЙЫРЛАЛЫ

90 чылдарда Тывага сураглыг ансамбль-дер — Тес-Хем кожуундан 1983 чылда тургустунган "Дамырак", Чөөн-Хемчиктен 1984 чылда тургустунган "Челээш" бөлүү. Таңды кожуундан 1985 чылда тургус-тунган "Таңды эдээ", Би-Хемден 1988 чылда тургустунган "Күзел", Каа-Хемден 1989 чылда тургустунган "Сүлдө" рок-поп бөлүк бары онзагай. А эң-не анык ансамбль 2018 чылдың декабрьда тур-густунган "Чеди-Хаан" болган.

140 хөгжүмчүлүг 20 коллективтиң күүселдези 9 шак ажыг дургузунда үргүл-

чүлээш, 14 номинацияга болгаш 4 кол-шаңналга төлөптиглерни илереткен. 2019 чылдың "Үш аккорд" ыры-хөгжүм мөө-рейиниң дээди шаңналынга Кызыл хоо-райдан "Көшкүн" ансамбли шылгараан. Олар хөгжүмнүң хей талалыг онзагай аялгалары-биле көрүкчүлөрнүң болгаш жюриның диңмиттиг адыш часкаашкы-нарын база улуг сонургалын оттурган. Биргичергениң лауреадынга Барыин-Хемчиктен "Сай-Хонаш", ийигизинге Каа-Хемден "Сүлдө" бөлүү төлөптиг болган. Афган дайынының хоочуну, Ты-

вада афганчылар эвилелиниң да-Леонид Кара-оолдун тускай шаң-Адыгжы Монгуш алган. Үшкү чер-лауреаттарына 2 бөлүктүк шаң ол дээрге Чөөн-Хемчиктин "Чад бөлүү биле Республиканың меди-колледжиниң ыры-хөгжүм ансам-дир. ТР-ниң Дээди Хуралының деп-Солаңгы Дамчайының тускай шаң афган дайынының хоочуну Вал-Донгак алган.

Дараазында номинацияларга-натканнар: "Ритм-гитара" — "Чел бөлүүнүң гитаризи Ян Конгар, "А-луг ыры" — Кызыл кожуундан "Со-бөлүүнүң ыраажызы Мерген Шой-Догурлуг херекселдер" — Мөн Тайгадан "Өзүм" бөлүүнүң хөгжүм Алим Иргит, "Вокал" — Өвүрдүн "Өл бөлүүнүң ыраажызы Мерген Куулар Тожу кожуундан "Казыргы" бөлү ыраажызы Руслан Самбукай, "Со-тара" — Таңды кожуундан "Таңды эд-оглу" ансамбльдин хөгжүмчүзү Ме-Норбу, "Аранжировка" — Тес-Хемни-мырак" бөлүүнүң хөгжүмчүзү Анато-Артына, "Улдап-соктаар херексел-Хем" бөлүүнүң хөгжүмчүзү Сыла-Ооржак, "Бас-гитара" — Чаа-Хөл "Баяңгы" ансамблиниң хөгжүмчүзү дым-оол Куулар биле Кызылдан "Зв-бөлүүнүң хөгжүмчүзү Андриян Ша-Баянга соло" — Эрзин кожуундан "Ку-бөлүүнүң хөгжүмчүзү Радомир Ына-

Мөөрейниң организакчылары тии-чилерни болгаш шупту киржикчил-онзагай, утундурбас дириг хөг-байырлалын чонга бараалгатканы чылыг-чымчак сөстөр илереткен ба-ны чедирген.

Бистин

УТПАЙН САКТЫП ЧОРЗА-ЧОРЗА...

Тыва чурттувуста каас-чараш бойдус-чурумалдыг, ат-сураглыг черлер-ле. Тожуну аңчылар чурту, Сүт-Хөлдү – мөгелер, Хөндөргейни – ыраажылар эртемденнер, Бай-Тайганы даш чонукчулары биле артистер чурту дижир. Ынчалдыр чон аразында ады-сураа алган черлерниң бирээзи Шеминиң Борбак-Арыы. Шемини эртемденнер болгаш алдарлыг кижилер чурту чөптүг бе? Бо айтырыгны бодум хууда билирим факт-барымдааларга, материалдарына даянып бижириң оралдажып көрейин. Черле ынчаш Шемиде эвес, чер-черлерде төөгүдөн бээр ат-сураглыг, алдарлыг, адырлыг кижилер хөй. Оларны утпайн илередип, аныктарга, чонга таптырып чырыдары чугула деп бодаар мен.

ШЕМИ ЧУРТТУГ ЭРТЕМДЕННЕР

Бирин шагда элг-түрегни көрүп тыва арат кижиниң соон салгаан эртемденнер болу бээрин кым-давайн чораан. Тывада эртем чадарлар хөй. Оларның аразындан иң эртемденнери-биле таныжып ийер.

Чылдарның төнчүзү, 1800 чыл-эзегинде Бяков дээр орус кижилерниң чагырыкчызы Сеңгиниң дунмазы болур тыва анык танышкыш, өг-бүлө тудуп, хөй дүг болган чүве-дир. Шынап-дыктарын көөрге, орус хамаатын ылгал чок, карактары, арын-кара олчаан демей улус болгай. Арын-биле ханы харылзаалыг эдержип чордум. Чамдыктары-чурту эдержип чорза-чорза, кон-кижилерим (төрелдерим) болу чер.

Бир дугаарында Николай Алдын-Ондардан эгелеп алылыңар. Чылда Чадаана хоорайга төрүт-Азанын Алдын-оол Боралаевич авазын Көк Шевер-ооловна Ондар. Мээң ажи-төлүм авазы-биле эдэр төрөөн угбашкылар. Николай-оолович өөредилгеге кончуг сун-жы. «Күзүн эртем-билиин чедип дээр, ону чедип ап шыдаан-даа. Николай Алдын-оолович Ондар юри-эртемнерниң доктору, професс-ваның күрүне университетиниң тиг факультетиниң деканы, хоойлу-дүрүм болгаш суд чо-кафедразының дээди чергениң жылдакчызы албан-дужаалга газының сөөлгү тыныжыңга к сеткилдиг ажилдаан. Нико-дор соңгунда хоойлужудулга-лдап кылырыңа болгаш Тыва-ликаның Конституциязының тайылбырлап чырыдарыңа ажилдап кылырыңа кызыгаар түженишкени үндүрүп, сагыш-кыны кириген.

ЭРТЕМДЕН УГБАШКЫЛАР

Ыс өг-бүледен ийи эртемден тайында төөгүнү таныштырып Оларның ада-иези Тывага база дингир ат-сураглыг башкылар, совет органнарының хоочун чылары Дөжүлдөй Бүрзүннеевич олчуң Лопсаң-Шыраповна ар-дыр. Долчуң Ондар Тыва-публика үезинден бээр херээ-шимчээшкениниң идепкейлиг кчыларының бирээзи чораан. И Бүрзүннеевичиниң Тываның ыдыышкын сайыды албан-ду-ажылдап турган чылдарында елдиг көсүк ажилдарны кылып айтырга-ла четчир. Дөжүлдөй ээң баштайгы башкым база болур киж. «Хол изин бут изи баспас» дээр болгай. Оларның ийи кызы Наталья биле Татья-деннер болганнар.

Татьяна Дөжүлдеевна Москваның ов аттыг университетин тергип дилге-биле дооскан, филосо-мнериниң кандидады, Тываның иверситетинде ажилдап турар. Азы Татьяна Дөжүлдеевна даш-п факультетин дооскан, англи, алдарны арыг билир, үш дээди. Татьяна Дөжүлдеевна Россия диязының Президентизиниң ының Тыва Республикада Феде-испектору бедик харысалгалыг жаалга үр чылдарда ажилдаан. Матика эртемнериниң кандида-ер-оол Опанович Ондар база өрүттүнген. Суурда ниити-билиг нга база оон адын тывыскан им-биле кады шаанда мол-нуп алгаш, хой кадарып ойнап с. База бир эртемденниси Ла-а-Саловна Будук-оол биология иини доктору, национал школа-

лар сайзырадыр институттун лаборато-рия эргелекчизинге ажилдап турганын билир мен.

База бир Шемини чурттуг эртемден, Хонук-оол Доржуевич Монгуш экономика эртемнериниң кандидады болгай.

КӨК-ХААННЫҢ САЛГАЛДАРЫ

«Чарынның адаанга белен-селен дүжүп көрбээн, торгу хээлиг чараш со-дак-шудаа довуракка дээр көрбээн» деп хөөредип чугаалап болур ат-сураглыг мөгелер Шемиге бурун шагдан бээр чурт-тап чораан болгаш оларның салгалдары ам-даа эзир куш дег, чоргаар кылытыр девип чорлар ийин.

Садыгы Василий Бяковтун оглу мөгө Николай Ондар (Көк-оол) XIX чүс чылдың төнчүзүндө Моолга барып хүрешкеш, үжүрлөшкеш, хаа эрге-ду-жаалга төлөпиг болган, бөргүндө чиң-зелиг Шемини сумузуңче чанып келген. Оон бээр мөгө Көк-Хаа деп шолалыг бүгү Тывага алдарлыг, сүрлүг-түрлүг мөгө чораан.

Оон соонда эрткен XX чүс чылда бе-зин республика чергелиг тыва хүрештиң адаан-мөөрейлеринге ачыр-дачыр тутчуп чораан Шеминиң дамырак кара суун ижип ескен хөй мөгелер үнген чүве. Оларның чамдыктарының аттарын сак-тып адап көрейин.

Арзылаң Чамыяңның оолдары Ва-лентин, Сорулга, Комбай-оол; чээннери Биче-оол, Анзал, Бапаш, Донгактар база оларның салгалдары Шолбан Монгуш, Евгений Куулар, ол ышкыш ол-ла үстүндө ады кирген садыгы Василий Бяковтун салгалдары болур Боралаа, Марта-оол Куулар, Алдын-оол, Очур-оол, Анатолий, Чүлдүм, Хеймер-оол, Хүреш-оол Ондар-лар, Хеймер-оол Куулар, оон оглу Күштүг-оол Куулар оларны адап болур.

А чоокка чедир Виктор Куулар, Куш-каш-оол Ховалыг, Кушкыш-оол Куулар дээр оон-даа өске турза узун, тутса мөгө экер-эрес эрлер төрөөн суурунун, Чөөн кожуунун адын сыкпайн хүрежип келген.

Артист-даа, чогаалчы-даа

Баштайгы тыва чогаалчыларның чамдыктарының холунун үжүү база Ше-ми-Хемден ужукталган, тыва чогаалдың сайзыралыңа үлүг-хуузон кириштирген. Шеминиң соок кара суун ижип ескен ат-сураглыг артист, режиссер, драматург-даа мергежилдиглер бар.

Баштайгы тыва чогаалчыларның бирээзи Александр Чаш-оолович Тамба-Сүрүн Тывага чогаал ажилы шууда-вайн турда-ла ажилдап эгелээн. Чер-чуртунун төрөл чону Шеминиң Культура бажыңын Александр Тамба-Сүрүннүн ады-биле адап турган чүве. Сөөлүндө дыңнаарымга, сураглыг «Борбак-Арыг» ырының автору, композитор Анатолий Монгуштун адын тывыскан чораан. Көдээ клубтун эргелекчизинге, оон соонда Культура бажыңының директорунга хөй чылдарда ажилдап чораан киж болгай. Ынчангаш тывыскан турган боор.

Чогаалчы Олег Карламович Саган-оол база бо чер чурттуг. Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде, 1942 чылдың апрель айда, Тывадан бирги 50 вагон мөөң белекти фронтка чедирер тө-лээлер-биле кады чораан алдарлыг чогаалчы-дыр.

Шеминиң чонунун чоргааралы, Арзы-лаң Чамыяңның өг-бүлезинге төрүттүнген, буянныг ие, Тывага херээженнер шим-чээшкениниң баштайгыларының бирээзи Клара Чамыяновна Сагдыны канчап-даа утуп болбас. Оон хар-назыны 90 даа утуп болбас. Ол культураның, уран чүүлдүн хоочуну, артист, режиссер, драматург, 20 ажыг шиилерни бижээн база ону тургускан, чонга каш удаа ба-раалгаткан. Оон чурттап эрткен чылдары Тываның төөгүзү, уран чүүлү-биле тудуш, ам-даа сырый холбаалыг.

Клара Чамыяновна Тываның культу-ра

театрының директорунун оралакчызы албан-дужаалдарга үр чылдарда үре-түнелдиг ажилдаан.

Эрте берген 2018 чылдың ноябрьда Кызыл хоорайга бир улуг байырлыг ху-ралга Клара Сагды-биле чаңгыс сандайга кожа олургаш хөөрежип, солун концер-ти-даа көрдүвүс. Оон аңгыда Шемиден үнген ыраажыларны маңаа демдеглексе-п олур мен. Барыңмаа Кара-Сал, Анай Куу-лар болгаш өскөлөрү-даа адап болур.

ЧОННУҢ ТӨЛЭЭЛЕРИ

Тыва Арат Республика 1944 чылда эки тура-биле ССРЭ-ниң составыңга каттыш-кан соонда ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунун Чарлыы өзугаар Тывага баштайгы соңгундалар 1945 чылдың апрель 29-та болган чүве. Чурттуң эрге-чагыргазының дээди органыңче Шемиден бөдүүн арат, ие-херээжен киж Серенмаа Ак-Баштыговна Тамба-Сүрүннү чон депшидип соңгаан. Үр-даа болбаанда Серенмаа Ак-Баштыговна Москваже аъттаныпкыш, 1946 чылдың март 18-те Дээди Советтин ийиги сессиязынга олур-жуп, 1946-1950 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажил-агынының беш чыл планын бады-лаарыңа бир дугаар киришкен.

Шемини чону оон адын адавас. «Депу-тат» дижилер. Шемини сумузуңун дарга-зы албан-дужаалга база үр чылдарда ажилдап турган деп сактыр-дыр мен. Оон аңгыда ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутаттарыңа, «Тыва» совхозтун дирек-тору турган, оон соонда СЭКП-ниң Чөөн-Хемчик райкомунун бирги секретары Кара-Сал Дамдын Базыйович, «Больше-вик» совхозтун сүт-бараан фермазының саанчызы Маргарита Хилик-Доржуевна Монгуш олар соңгуттуруп турду. Тываның Дээди Советиниң, Дээди Хуралының де-путаттарыңа Кара-Сал Дамбаалапович Будук-оол, Сергей Сендиноваевич Ондар, Самдан Алдааевич, Хонук-оол Мижит-Доржуевич Монгуш чаңгыс эвес удаа соңгудуп келдилер.

БАШКЫМ, УДУРТУКЧУМ

Хамык ужур кадрларда дээр болгай. Бир-ле дугаарында күш-ажылчы базым-нарын 19 харлыында Чыргакы, Хову-Аксы эге чада школаларыңа башкылап ажилдап эгелээн Дөжүлдөй Бүрзүннеевич Ондарның дугайында таныштырып көрейин.

Ол чылдарда Тывага башкылар че-дишпес болганы-биле 8-9 класс доос-кан өөреникчилерни Кызылга түр када өөреткеш, көдээ школаларже ажилдадып чорудуптар турган. Ындыг башкыларның бирээзи Дөжүлдөй Бүрзүннеевич Ондар ол. Ынчан мен 14 харлыг, 5 класс хире-ле турган боор мен.

Дөжүлдөй Бүрзүннеевич оон соонда Чыраа-Бажы школаның башкылааш, Чадаана хоорайның № 1 школының ди-ректорлап, ол школыны Тывада эки ажил-дыг школаларның санынче көдүрген. Ук школага өске школалардан башкылар кээп, үлегер-чижээн, арга-дуржулганын солчуп кээп турду.

Удуртукчунун онзагай ажил-агыы кестү берген. Удатпаанда ол Чөөн-Хемчик кожуунун бирги удуртукчузунга депшиткен. 1959 чылда ол Чөөн-Хемчик кожуунун ажилчынар депутаттарының куусекчи комитетиниң даргазынга Дөжүлдөй Бүрзүннеевичини соңгаан. 1961 чылда СЭКП-ниң Чөөн-Хемчик район комитетиниң бирги секретарыңа соңгуттурган.

Дөжүлдөй Ондар кандыг-даа даалга-ны берип каарга, ону бүзүрелдиң-биле күүседип, шыңзыдып шыдаар езулуг удуртукчу чүве. Тываның Чырыдышкын сайыды албан-дужаалга томуйлаткаш, улус өөредилгезин база бедиктерже көдүрген турду.

Тывага база бир билдингир кижилерниң бирээзи Будук-оол Дамбаала-пович Кара-Салдың алыс дооскан эртеми башкы киж чүве. Ол Улуг-Хем кожуунга удуртукчу албан-дужаал-дарга, Тыва Республиканың Соңгунда комиссиязының харысалгалыг секре-тарыңа ажилдап, республиканың «Би-ли» нитилелин билдиргил удуртуп, үре-түнелдиг ажилдаан.

Будук-оол Дамбаалапович делегей байдалының болгаш чуртка хамаарыш-тыр лекция кылып тургаш, чаңгыс-даа саазын ажа тутпас, бүгү сан-түңнү өттүр ышкыш илетээр, кай-

гамчык ханы угаанныг киж болган.

Дамдын Санчаевич Куулар чүгле удуртукчу ажил-албанга эвес уран чүүлге ала-чайгаар куттуплуп кээр талантылыг кайгамчык төл деп чугаалап болур. Оон кижилерге сагыш-салышкыны, кичээн-гейлиг хамаарылгазы, чазык-чаагай аажы-чаңы, сорунза-биле демей. Аңаа Тыва АССР-ниң культуразының алдар-лыг ажилдакчызы деп атты тывысканы кончуг шын.

Үстүндө адааным удуртукчулардан тергип ылгалдыг, бүгү талазы-биле мөзү-бүдүштүг, хүндүлээчел, органи-закчы ажил-агыы, «үжөн муңчу», ди-жиривис Александр Допаевич Шаалы өзүлүг экономика, чогаалдыкчы чорук, ки-жизидилге дээр тутчуп чораан Тываның алдарлыг оолдарының бирээзи чүве. Тыва Республиканың Чадааның Даргазы Республика Орденин Александр Допа-евичке тывысканы кончуг чөптүг херек деп санаар мен.

Валентин Чамыянович Куулар көдээ ажил-агы талазы-биле дээди эртемниг киж. Тожуга «Май 1» совхозту дирек-торлааш, Чадаанага селхозтехникага, «Чыраа-Бажы», «Большевик» совхоз-тарга директорлап чорду. Совхозтун экономиказын быжыглаар, аренда, өг-бүлө керээлери-биле ажилдаарын көдээ ишчилерден негеп, чедип ап шыдаан билдиргил удуртукчу чүве.

Оон аңгыда Олег Оспаевич Ши-риндивин Чадаана МТС-иниң партия организациязының секретары, Шемиге 1947 чылда МЧАЭ-ни организастан, да-раазында оон даргазы албан-дужаалга ажилдаан. Дооскан эртеми башкы киж болгай. Ынчангаш Чыраа-Бажыңа «Коммунизмче орук» колхозтун баштаар чериниң даргазы, оон соонда Чыраа-Ба-жы, Шемини школаларының директорунга ажилдап турган чүве.

Шемини сумузуңун даргазы чораан, херээженнер шимчээшкениниң бир кол идепкейжи Сечикмаа Ак-кысовна Куу-ларны база утуп болбас. Ол база хөйүн кылган, төөгүже кирген идепкейлиг хе-рээжен удуртукчуларның бирээзи.

Оон соонда чылдарда Самойлов Хилик-оолович Монгуш Мөңгүн-Тайгага совхоз директорлап, Кызылдың куш фабриказынга директорлап, Тываның көдээ ажил-агы сайыдыңа хөй чыл-дарда ажилдаш, Кызылда «Көдээ ажил-агы банкызының» директорун-га-даа ажилдап турду. Самойловтун даайы Комбай-оол Чамыянович Куулар Чөөн-Хемчик кожуунун көдээ ажил-агы эргелелиниң даргазы турганын база дем-деглезе чогуур.

ЧАҢГЫС ХЕМНИҢ АЖЫ-ТӨЛҮ

Амгы үеде Шемини чурттуг кадрлардан бедик албан-дужаалда ажилдап чоруур Геннадий Дамдинович Куулар Самойлов Монгуштун чаңгыс классчызы. Ол үр үеде Россияның Айыыл чок албанының Тыва-да эргелелинге, Тываның Баштыңының Администрациязының удуртукчузунга ажилдаш, амгы үеде Тыва Республи-каның Дириг амытаннар болгаш сугнуң биологтук курлавырларын камгалаар талазы-биле күрүне комитетиниң дар-газы албан-дужаалда ажилдап турар. Чогаалчы, журналист Раиса Тамба-Сюрюң база оларның чаңгыс классчы-зы. Бо-ла Шемини ортумак школының 1974 чылда доозукчуларындан Зинаида Ензаковна Ховалыг 20 ажыг чылдарда Шемини школының директорунга ажил-дады. Даш-оол Сенгил-оолович Монгуш кожууннар солуннарыңа, «Башкы» сеткүүлдүн редакторунун оралакчызынга ажилдаш, амгы үеде «Шын» солуннун кол редакторунун оралакчызында ажил-дап тур. База бир Шемини оглу Мерген Орланмайович Ондар «Тыва» телерадио-компанияга хөй чылдарда ажилдаш, ам «Шын» солуннун корреспондентизинде ажилдап турар. Шемини чонун бижип тура, кызымак ажилдап чоруур кадрларны бичии-даа болза демдегеп калза артык эвес боор.

Шемиде муңчу малчуннар, «Аныяк өг-бүлөгө – кыштаг», «Инек – чемгерикчи малым» губернатор телевидериниң киржикчилери дээр өске-даа алдарлыг янзы-бүрү мергежилдиң кижилери хөй.

Амгы үеде ажилдап, чонну удуртуп-баштап чоруур суму чагыргазы Шеминиң эртемденнери, артистери болгаш өске-даа мергежилдиг солун амыдыралды чурттап эрткен чаңгыс чер-чурттуулары-биле болгаш бистиг аравыста чок хоочуннарның дугайында сактышкын ужуражылгаларны эрттирер боор дээр-зинге идегээр-дир мен.

Оолак КАРА-САЛ, күш-ажылдың хоочуну. Чыраа-Бажы суур.

«Государственное казенное учреждение «УПРАВЛЕНИЕ АВТОМОБИЛЬНЫХ ДОРОГ РЕСПУБЛИКИ ТЫВА» доводит до сведения всех заинтересованных в автоперевозках пользователей автомобильными дорогами, что в целях обеспечения сохранности автомобильных дорог регионального или межмуниципального значения Республики Тыва от разрушения вследствие переувлажнения грунтов земляного полотна и снижения несущей способности дорожных одежд, на автомобильных дорогах общего пользования регионального или межмуниципального значения Республики Тыва:

- «Кызыл – Сарыг-Сеп» с 18 марта по 17 апреля 2019 года;
- с 01 по 30 апреля 2019 года на остальных автомобильных дорогах вводится временное ограничение движения транспортных средств с осевыми нагрузками, превышающими следующие значения:

6 тонн – на одиночную ось;

5 тонн – на каждую из осей двухосной тележки;

4 тонны – на каждую из осей трехосной тележки».

Чогаадыкчы кежээмче чонум силерни чалап тур мен!

16 февраля **ДНТ** 16:00 и 19:00 ч

ЫНАКШЫН
Чокта,
Чуртталга Чок

(Без любви, нет жизни)

Снежана Даван

С участием:
Поп-артиста РТ Даван Сарыг-Сеп
Академиче артисты РТ: Галина Сирин, Борис Савчук,
Алексей Мамонтов, Андрей Кудрявцев, Ирина Савинова, Эрдэнэ Туган и другие звезды эстрады
Хореограф Николай Сарыг-Сеп

Билеты в кассе ДНТ и у распространителей 500-700 рублей. Справки по тел: 3-14-46, 8-923-385-1868 Viber 8-952-751-9571

Утерянный паспорт 93 13 №496750, выданный от 20.02.2014 году ТП ОФМС России по РТ в Тандинском районе на имя Ай-Херел Саянович Дагба, СЧИТАТЬ НЕДЕЙСТВИТЕЛЬНЫМ

ИЗВЕЩЕНИЯ

В администрацию Тоджинского района поступило заявление от гражданина Российской Федерации Донгак Иван Александровича о предоставлении земельного участка из земель населенных пунктов на праве аренды, для индивидуального жилищного строительства, общей площадью 1500,0 кв.м., с кадастровым номером 17:11:0502048:688, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Тоджинский район, с.Тоора-Хем, ул.Чекпелиг, дом 12 «а».

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации администрация Тоджинского района принимает письменные возражения по данному заявлению.

Начальник отдела по земельным и имущественным отношениям Кара-оол Л.А.

В администрацию Чаа-Хольского района поступило заявление от гр. Российской Федерации Доржу Валентины Чигжитовны о предоставлении земельного участка в аренду на 49 лет из земель сельскохозяйственного назначения – ведение личного подсобного хозяйства на полевых участках, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, местечко «Кодан тевер», общей площадью 25000 кв. м. с кадастровым №17:14:0501007:118 (Постановление об утверждении схемы расположения земельного участка на кадастровом плане территории от 23.04.2018г. №302).

Лицам, заинтересованным в предоставлении данного участка, в течение тридцати дней со дня опубликования и размещения необходимо подать письменное заявление, также для ознакомления со схемой расположения земельного участка по адресу: 668221, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина, 8, отдел по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского кожууна, тел 8 (394) 43-2-12-18.

Дата окончания приема заявлений: 15.03.2019г.

солуннуң сайтызы: //shyn.ru

электроннуң почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

Алексей Хунаевич АИР

Тыва журналистика аар чидиригге таварышкан. 2019 чылдың февраль 13-те 90 харлап бар чорааш, Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы, «Шын» солуннуң хоочуну Алексей Хунаевич Аир үр эвес аар аарыгның түңнелинде мөчээл.

Алексей Хунаевич Аир 1929 чылдың август 1-де Тыва Арат Республиканың Тес-Хем кожуунуң Сайгын деп черинге хөй ажи-төлдүг өг-бүлөгө төрүттүнгөн. Арат өг-бүлениң 9 ажи-төлүнүн 8-и кыстар, чаңгыс Алексей эр хиндиктиг болган.

Күш-ажылчы намдарының дургузунда Алексей Хунаевич янзы-бүрү албан-дужаалдарга ажилдап-даа чорза, журналистин, солунчунуң бедик хүлээлгезин амыды сөөлгү хүннеринге чедир эдилеп келген. Тыва АССР-ниң Сайыттар Чоочуларының радиодамчыдылгалар болгаш телевидение талазы-биле күтединге, «Тываның аныяктары – Молодежь Тувы», «Шын» болгаш «Бир солуннар» ажилдап, бедик деңгелдиг материалдарны чырыкче үндүр Чоогум-на «Шын» солундан ол хүндүлүг дыштанылгаже үнгөн, ынчалза-чоокка чедир-ле төрээниң редакциязынга очулдурукчулап, аныяк журналист дагыныкчызы болуп чораан. Ону дагыныкчымы, башкым деп чорза хүндүлөп адап чоруур журналистер аравыста хөй.

Солуннар, ылаңгыя «Шынга» ажилдап чораан чылдарының чылыг сактыышкыннары ол арттырган. «Шын» – мээң амыдыралым эки чүүлдерни оон өөрөндим. «Шын» дээрге мээң «даайым». Мен бод 1-де чаян көрдүм, а «Шын» болза 8 айның 31-де төрүттүнгөн. Айның сөөлгү хүннеринде аан» – деп ол сактыышкынында бижип турар. Тывага ажилдап чораан үлериңиң болгаш эш-өөрүнүң дугайында биче чыып, белеткөп алза-даа, чырыкче үндүрүп четтикпейн барган.

Ол Нина Федоровна Зайцева-биле өг-бүлө туткаш, бүгү назыны чурттап келген, 2 ажи-төлдү, бир эр уйнуку төлөпиг хамаатылар кизиткеш, амыдыралдың делгемнеринче үдээн.

Бөдүүн мөзү-бүдүштүг болгаш баштак аажы-чаңныг, салым-өгбевистиң, акывыстың – Алексей Хунаевич Аирниң дугайында чырык кыннар сеткил-сагыштарыныска кезээ мөңгөде артып каар.

Байырлажып, сөөлгү оруунче үдээр хүнү февраль 15, 10-12 шаңкудумчузу, 191, езулапдар залы.

«Шын» солуннуң редакциязы, солуннуң хоочуннар

Информационное сообщение о проведении открытого аукциона по заключению договора аренды земельных участков. Администрация Чаа-Хольского кожууна на основании постановлений председателя администрации «О проведении открытого аукциона на право заключения договора аренды» № 49 от 06 февраля 2019 года извещает о проведении открытого аукциона по заключению договора аренды земельных участков. Аукцион состоится 18 марта 2019 года в 15:00 ч. в администрации Чаа-Хольского кожууна по адресу: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина 8, на 2 этаже в зале заседаний.

Для участия в торгах допускаются физические лица и юридические лица. Один заявитель вправе подать только одну заявку на участие в аукционе. Заявка на участие в аукционе, поступившая по истечении срока ее приема, возвращается в день ее поступления заявителю. Предмет аукциона: заключение договора аренды.

Лот № 1: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, местечко «Терезин», № 1 общей площадью 32526 кв.м., кадастровый номер 17:14:0502003:228, разрешенное использование – сельскохозяйственное использование.

Начальная цена – 3000, Размер задатка – 600, шаг аукциона – 90.

Лот № 2: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, Терезин поле № 1 площадью 30080 кв.м., кадастровый номер 17:14:0502003:228, разрешенное использование – сельскохозяйственное использование.

Начальная цена – 3000, Размер задатка – 600, шаг аукциона – 90.

По лотам ограничений и обременений в использовании земельных участков нет.

Заявки на участие в аукционе принимаются по рабочим дням с 14 февраля 2019 г. по 15 марта 2019 г. в отделе по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского района по адресу: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина д. 8, с 9:00 ч до 18:00 ч.

Сумма задатка должна поступить на расчетный счет организатора аукциона до 18:00 ч. 15 марта 2019 года. (КБК 00000000000000000510, УФК по РТ, администрация Чаа-Хольского кожууна), ОТДЕЛЕНИЕ - НБ Республики Тыва, 1715001332, ОКМО 93656440101, БИК 049304001, КПП 171501001).

Для участия в аукционе претендент должен предоставить одновременно 1) заявку (в двух экземплярах) на участие в аукционе с указанием реквизитов счета для возврата задатка;

2) копии документов, удостоверяющих личность (для физических лиц);

3) нотариально заверенные копии учредительных документов и свидетельства о государственной регистрации юридического лица;

4) доверенность на лицо, уполномоченное действовать от имени заявителя при подаче заявки на участие в торгах;

5) документы, подтверждающие внесение задатка.

Информация о торгах размещена на Интернет-сайте администрации Чаа-Хольского кожууна <http://chaa-hol.tyva.ru/> и на официальном сайте размещения информации о проведении торгов torgi.gov.ru.

Неделяның тиражы: 13456 экз. Үндүрүлгениң тиражы: 4

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.О. ХЕРТЕК.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000, Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100, каб.: 29-32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.О. Хертек — 2-01-35.
Кол редакторнуң оралакчызы Д.С. Монгуш — 2-17-91.
Секретарь А.А. Лагбы — 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.

Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Л.Б. Очур, С.С. Кужугет) — 2-18-10.
РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:

Нийтилел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. М.О. Ондар).

Экономика, үлөтпүр болгаш көдээ ажил-агый (редактору А.Д. Б.Түлүш).

Социал айтырылгар (редактору Н.С. Эрген, корр. Ш.Н. Ховалыг) — 2-17-94.

Культура, чогаал, медээлер база спорт (редактору А.Н. Соян).

Очулга (редактору А.К. Ооржак).

Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.

Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40101810900000000001
УФК по Республике Тыва (ГАУ РТ «Редакция
газеты «Шын» Л/СЧ 30126174260)
БИК 049304001 ИНН 1701008465
КПП 170101001
Отделение — НБ Республика Тыва, г. Кызыл.

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырынга хайгаарал талазы-биле
Федералдыг албанның Тыва Республика
талазы-биле эргелели «Шын» солунну
2012 чылдың декабрь 3-те бүртүткөн.
Харчилелдиндугаары — ПИ № ТУ17-00058.

Солунну «Тываполиграф» КХН-ге парлаан.
(Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттыг материалдар
торларының бодалдары редакцияның туру
дүүшпейн барып болур. Айтыгын саннары
өскө-даа фактылары, дыңнадылары дээш
боттары харылаар.

Чагыдылга индекс: хуу кижилерге — 11530,
организацияларга — 31730
Солун неделяда үш катап үнөр.
Хемчээли 3 парлаар ама.
Мөнери парлаалгаже дужааганы,
график езуугаар — 18.00, херек кырында — 1
Солун келбейн барганда, 2-18-10 телефонго